

CULEMBORGSE 'VOETNOTEN'

DE OORLOG

door de bril van
Ko Wiggelinkhuizen

C.W. RAVEN

COLOFON

Culemborgse Voetnoten,
nummer 57
ISSN: 0929-1334
mei 2016
Een uitgave van het
'Genootschap A.W.K. Voet
van Oudheusden'
Opgericht 14 oktober 1937

Redactie

J.G. Borggreve
M.S. Bugter
B.C.M.B. Holtkamp
Y.E. Jakobs-Lommers

Redactieadres

Dhr. B.C.M.B. Holtkamp
Thijsselaan 37
4102 KV Culemborg
E-mail: secretaris@voetvanoudheusden.nl

Bijdragen kunnen per e-mail worden gezonden naar de redactie. Auteurs wordt verzocht zich te houden aan de redactionele richtlijnen, welke te lezen zijn op de website van het Genootschap.

Vormgeving en grafische productie
Studio Bassa, Culemborg

Secretariaat Genootschap

Dhr. B.C.M.B. Holtkamp
Thijsselaan 37
4101 KV Culemborg
E-mail: secretaris@voetvanoudheusden.nl
Website: www.voetvanoudheusden.nl

Bankrekening

NL90 INGB 0005 023 582 t.n.v. Het Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden.
De contributie bedraagt € 15,00 per jaar. Een (vrijwillige) extra bijdrage stelt het bestuur bijzonder op prijs.

Omslagbeeld

Op het omslag de dagboeken van Ko Wiggelinkhuizen, een foto van Ko uit 1942 en, op de achtergrond, het huis aan de Havendijk 23.

Redactioneel

Op 10 mei 1940 viel het Duitse leger Nederland binnen. Na slechts enkele dagen was heel het land onder de voet gelopen. Het was het begin van een zware tijd voor het Nederlandse volk. Het duurde vijf jaar voordat Nederland werd bevrijd.

Sommige mensen probeerden alle angst en ellende van zich af te schrijven door middel van een dagboek. Na de bevrijding hoorde men weinig over deze dagboeken. Na vijf jaar oorlog wilde men alleen vooruit kijken en de doorstane beproevingen achter zich laten.

Ongeveer vijftig jaar na de oorlog begonnen de dagboeken op te duiken en door kinderen of kleinkinderen, die de tweede wereldoorlog niet hadden meegemaakt, ter publicatie aangeboden. Deze generaties waren wel geïnteresseerd in de gebeurtenissen in de oorlog.

Ons genootschap publiceert in deze *Voetnoot* het dagboek van onze oud-voorzitter mr. J.E. Wiggelinkhuizen. Zijn dagboek is in het bezit van ons Voetlid dr. C.W. Raven, een familielid van Wiggelinkhuizen. Raven was onder de indruk van de inhoud van het dagboek en de mooie wijze waarop het is geschreven. Hij gaf het ter lezing aan de redactie. De redactie was na lezing meteen overtuigd dat het dagboek gepubliceerd moest worden.

Het is een prachtig document over de oorlogsjaren in Culemborg.

EDUARD SANDERS, Photograaf, Warmoesstraat 13, GRONINGEN.

De aanleiding voor deze publicatie

ZESENZEVENTIG JAAR geleden werd Nederland ondergedompeld in de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog (1939-1945). Op 10 mei 1940, tijdens operatie *Fall Gelb*, schond buurland Duitsland op brute wijze de neutraliteit van ons land. De troepen van Adolf Hitler doorbraken *rücksichtslos* onze verdedigingslinies. Na enkele dagen van soms felle gevechten bombardeerden de Duitsers Rotterdam. Om hun eisen tot snelle overgave kracht bij te zetten, dreigden zij met een vergelijkbare actie tegen onder meer Utrecht. Een capitulatie volgde en zo voorkwam generaal Henri Winkelman erger. Nederland zou bijna vijf jaar door de Duitsers bezet blijven.

Ik ben opgegroeid in Culemborg en ben al lange tijd in het bezit van een dagboek uit deze verdrietige periode. Een tijd die ik zelf niet bewust heb meegemaakt, want ik ben eind 1943 geboren.

Het verhaal in het dagboek is een ooggetuigenverslag van een Culemborgse student in de rechten. Ik moet bekennen dat ik wel eens op het punt heb gestaan om die oude paperassen gewoon maar weg te gooien, want *who cares?* Onlangs overtuigde iemand mij van het tegendeel: ‘Wat jij daar aan gegevens hebt is niet meer en niet minder dan echte geschiedenis! Daar moet je zuinig op zijn. Vooral kinderen interesseren zich momenteel erg voor de Tweede Wereldoorlog.’

Er is de afgelopen jaren door Voet van Oudheusden en anderen het een en ander gepubliceerd over de oorlog. *Culemborg '40-'45*, de herdenkingsbundel uitgegeven ter gelegenheid van de viering van vijftig jaar bevrijding, biedt een gedegen overzicht van de geschiedenis van Culemborg gedurende die periode. Het zeer zorgvuldig geïllustreerde boekwerk is in 1995 tot stand gekomen door een zestal auteurs onder eindredactie van M. C. M. Bongaerts.

In *Voetnoot* 15/16 (1996) staat een uittreksel te lezen van het dagboek van mevrouw Jo Prins-Meijer over de oorlogsjaren. Zij vermeldt dat er nauwelijks dagboeken uit die periode beschikbaar zijn. In *Voetnoot* 31 (2005) beschrijft Albert Merckx Culemborgse oorlogsherinneringen aan de hand van notities uit die tijd en een dagboek over de periode 1943-1945. En *Voetnoot* 39 (2009) bevat

Links: De kruidenierswinkel van Wiggelinkhuizen senior, het geboortehuis van Ko Wiggelinkhuizen op Havendijk 10, voorheen eigendom van J. Merkens. Vóór de winkel staat vermoedelijk Everardus Wiggelinkhuizen (de in 1921 gestorven grootvader van Ko) met één van zijn twee kleinkinderen.

bijzondere Culemborgse aanplakbiljetten uit het laatste half jaar van de oorlog, afkomstig van de familie Kalz.

Deze *Voetnoten* kunt u nalezen op de website van Voet van Oudheusden.

In het bijzonder de opmerking van mevrouw Jo Prins-Meijer over het geringe aantal dagboeken uit die moeilijke tijd stimuleerde mij om fragmenten uit het oorlogsdagboek van mijn ‘oom’ Ko Wiggelinkhuizen als een min of meer aaneensluitend verhaal openbaar te maken. Zijn dagboek is overigens op nagenoeg feilloze wijze en zonder noemenswaardige doorhalingen geschreven.

Voorafgaand aan de tekst van het dagboek zal ik nader ingaan op de voorgeschiedenis van Ko Wiggelinkhuizen en op de familieverbanden die in het dagboek regelmatig vermeld worden. Daarbij zal ik ook aandacht besteden aan het gezin van Cornelis van Asch, die niet alleen familie is maar ook in dezelfde straat woonde en waar tijdens de Duitse bezetting veel tijd werd doorgebracht.

Een paar opmerkingen over de tekst

De namen van de vermelde personen zijn niet fictief. Ik heb één achternaam onherkenbaar gemaakt.

De oorspronkelijke ‘Nederlandsche’ schrijfwijze van Ko Wiggelinkhuizen heb ik integraal overgenomen. Wellicht is dat even wennen bij het lezen.

Door middel van voetnoten verschaf ik summiere uitleg om de tekst beter te kunnen begrijpen of om een groter geheel te illustreren.

In een ‘intermezzo’ geef ik een impressie van een periode die in het dagboek slechts summier aan de orde komt maar voor het verhaal toch van betekenis is.

Let wel: uit het dagboek worden vooral die fragmenten weergegeven die een directe verbinding met de stad Culemborg hebben. Het is onvermijdelijk dat ook bepaalde gebeurtenissen in de rest van het bezette Nederland worden vermeld. Zij hadden maar al te vaak in het breder verband van de oorlog hun weerslag op de situatie en de dagelijkse gang van zaken in Culemborg.

Familieverbanden Wiggelinkhuizen, Sterk en Van Asch

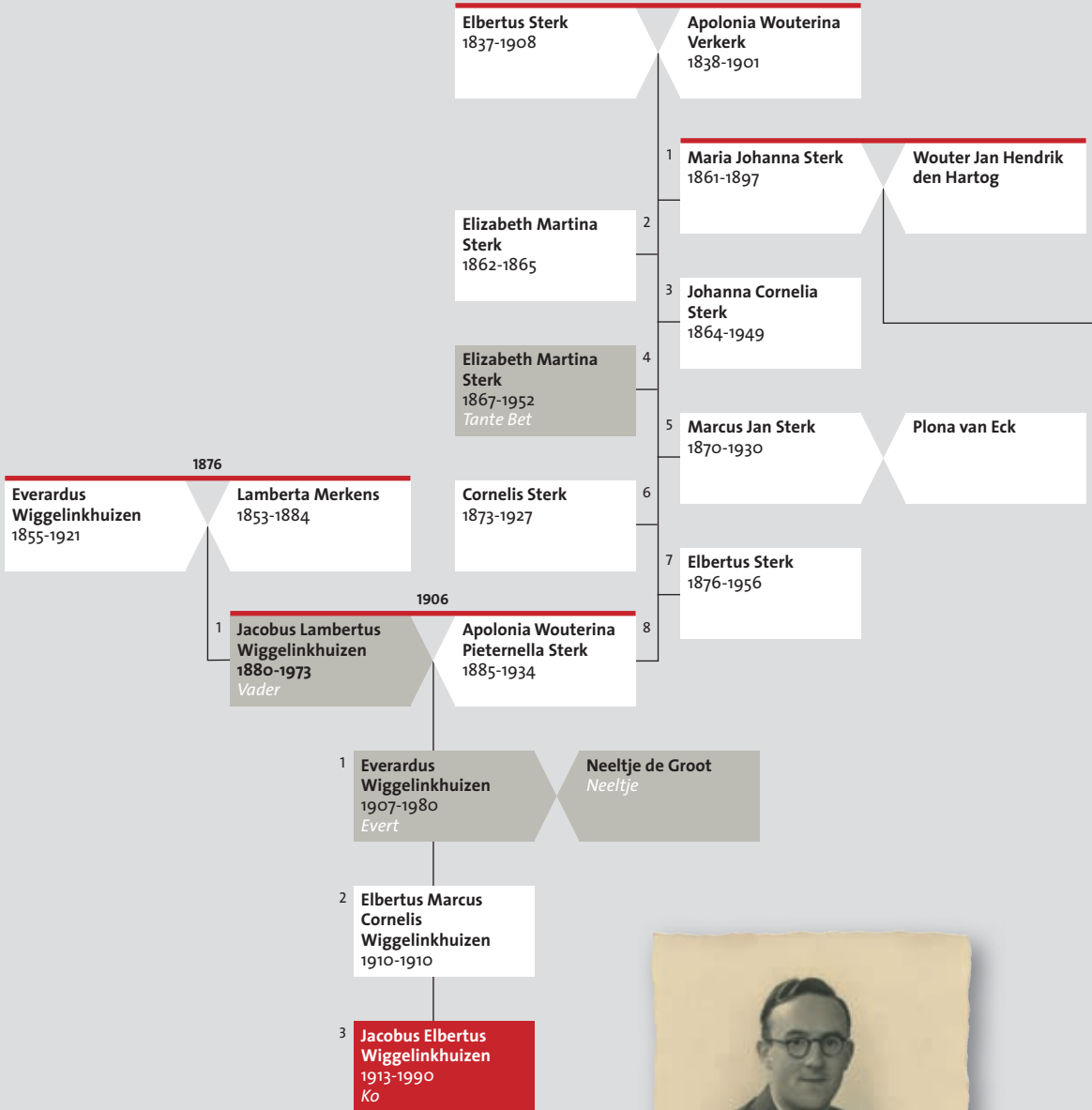
EVERARDUS WIGGELINKHUIZEN (1855-1921), geboren in Leerdam, van beroep winkelbediende, huwt in 1876 met Lamberta Merkens (1853-1884), dochter van Jacobus Merkens (1828-1884) de kruidenier op de Havendijk in Culemborg. Op 21 januari 1880 wordt hun zoon Jacobus Lambertus Wiggelinkhuizen geboren.

Op 20 juni 1906 trouwt deze Jacobus Lambertus met Apolonia Wouterina Pieterella Sterk, geboren op 19 maart 1885. Zij is de jongste dochter van Elbertus Sterk (1837-1908), een landbouwer uit de Zandstraat, en Apolonia Wouterina Verkerk (1838-1901), dochter van de niet geheel onbemiddelde stoelenfabrikant, boer en grondeigenaar Marcus Bron Verkerk (1807-1878), die in de Kloostersteeg woont.

Elbertus en Apolonia krijgen acht kinderen:

1. Maria Johanna Sterk (1861-1897), gehuwd met Wouter Jan Hendrik den Hartog, boer op Goilberdingen, en stammoeder van de vrouwelijke lijn van de familie Van Asch, via haar dochter Apolonia Wouterina Ottelina den Hartog (1893-1977). Deze trouwt in 1918 met Cornelis van Asch. Zij wonen aanvankelijk op de hoek, direct naast de kruidenierswinkel van Merkens-Wiggelinkhuizen, voordat zij in 1921 op Havendijk 23 gaan wonen
2. Elizabeth Martina Sterk (1862-1865), slechts drie jaar oud geworden
3. Johanna Cornelia Sterk (1864-1949), gehuwd met boer Huijgen op de terp 'De Bradaal'
4. Elizabeth Martina Sterk (1867-1952), ongehuwd gestorven op Havendijk 23
5. Marcus Jan Sterk (1870-1930), boer in de Zandstraat en gehuwd met Plona van Eck
6. Cornelis Sterk (1873-1927), ongehuwde boer in de Zandstraat
7. Elbertus Sterk (1876-1956), boer op 'De Heuvel' aan de Parallelweg en gehuwd met Alida Kemp

Overzicht van de familieverbanden Van Asch en Wiggelinkhuizen

*Ko Wiggelinkhuizen
in 1942 als 28-jarige
student aan de VU.*

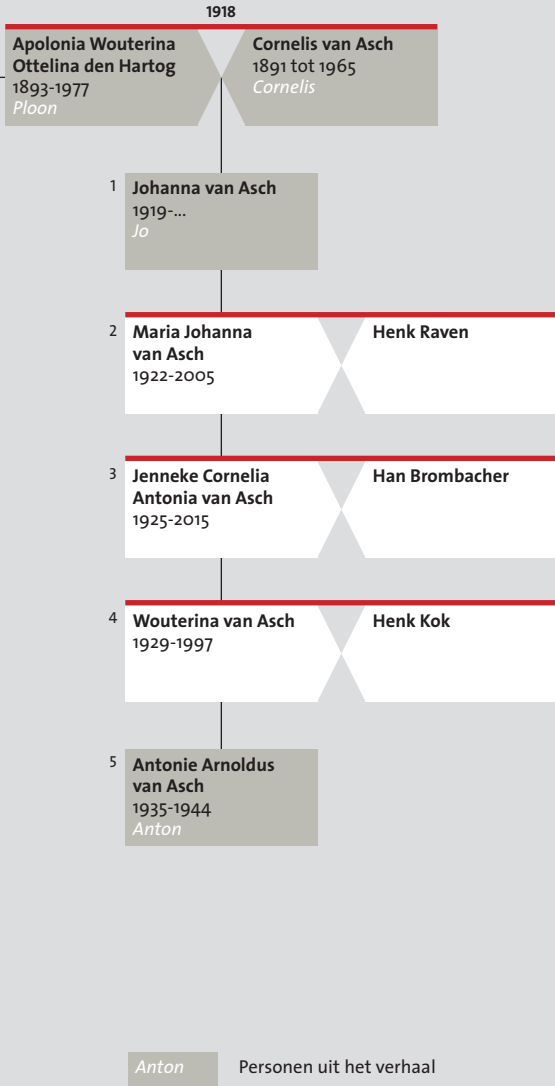
- en als jongste, de eerder genoemde Apolonia Wouterina Pieterrella Sterk (1885-1934)

Cornelis en Apolonia Wouterina Ottelina krijgen vijf kinderen:

- Johanna van Asch (1919-....), geboren op de Lange Havendijk en ongehuwd
- Maria Johanna van Asch (1922-2005), geboren op Havendijk 23 en gehuwd met Henk Raven
- Jenneke Cornelia Antonia van Asch (1925-2015), gehuwd met Han Brombacher,
- Wouterina van Asch (1929-1997), gehuwd met Henk Kok
- Antonie Arnoldus van Asch (1935-1944), door een noodlottig ongeval gestorven.

Jacobus Lambertus en Apolonia Wouterina Pieterrella krijgen drie kinderen:

- Everardus Wiggelinkhuizen (1907-1980), gehuwd met Neeltje de Groot uit Leerdam
- Elbertus Marcus Cornelis Wiggelinkhuizen (1910-1910), slechts 3 maanden oud geworden
- Jacobus Elbertus Wiggelinkhuizen (1913-1990), ongehuwd. Deze 'oom' Ko, schrijver van dit dagboek, woont aanvankelijk op de Havendijk, maar verhuist einde jaren veertig met zijn Vader of te wel 'ome' Koos naar de Waldeck-Pyrmontdreef. Het was aanvankelijk de bedoeling dat zij op hun eigen grond (in de huidige kasteeltuin) een herenhuis zouden gaan bouwen.

De voorgeschiedenis

Ko Wiggelinkhuizen met zijn ouders en zijn oudere broer Evert.

Ko Wiggelinkhuizen

Jacobus Elbertus Wiggelinkhuizen werd op 26 april 1913 geboren als derde zoon van de winkelier Jacobus Lambertus Wiggelinkhuizen (1880-1973) en Apolonia Wouterina Pieterella Sterk (1885-1934). Zijn vader was tevens eigenaar van de kasteeltuin.

Moeder Apolonia was de jongste van acht kinderen en zuster van de heel jong gestorven Maria Johanna den Hartog-Sterk, de moeder van Apolonia (Ploon) van Asch-den Hartog. Via de vrouwelijke lijn bestond een hechte familierelatie met het gezin Van Asch dat in dezelfde straat woonde, eerst op hoek Lange Havendijk/Havendijk (het waren toen burenen) en later op de (Korte) Havendijk 23.

Na het Staatsexamen Gymnasium-alfa ging Ko in Amsterdam aan de Vrije Universiteit (VU) rechten studeren. Hij was daarnaast bijzonder muzikaal en organist in de Gereformeerde Kerk aan de Ridderstraat, waar de gedrongen dominee Ploeger als voorganger optrad. Ko was van begin af aan bijzonder betrokken bij de langdurige en felle discussie binnen de Gereformeerde kerkgemeenschap die uiteindelijk in 1944 tot het ontstaan van de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt naar artikel 31 zou leiden.

Het gezin Van Asch onder de juttepeer in hun tuin aan de Loentjesgracht. Op de achtergrond dochter Marie tussen haar ouders Apolonia (Ploon) en Cornelis. De jongere dochters Tiny (links) en Jenny en het enig zoontje, Anton, zitten op de voorgrond. De foto is in de nazomer van 1936 genomen door de oudste dochter, Johanna van Asch.

De familie Wiggelinkhuizen trok intensief op met de familie Van Asch. Dat kwam door de familieband en bovendien behoorden de families tot dezelfde kerk. Vakanties aan zee werden gezamenlijk doorgebracht en dikwijls werd ontspanning gezocht in het zwembad achter de spoorbrug in de Lek of met de zeilkano op de vele zandstrandjes tussen de kribben.

De familie Van Asch

De schipperszoon en graanhandelaar Cornelis van Asch (1891-1965) en Apolonia Wouterina Ottelina den Hartog (1893-1977) woonden als jong echtpaar vanaf 1918 in een huurhuis op de Lange Havendijk. In 1921 verhuisden zij naar hun eigen huis op nummer 23 aan de Havendijk.

De geblindeerde serre van het huis stond tijdens de oorlog meestal boordevol met diverse zware wapens en kisten munitie. Deze behoorden toe aan de tientallen verplicht ingekwartierde *Wehrmacht*-soldaten. Deze manschappen hadden de taak om dag en nacht de spoorbrug te verdedigen tegen luchtaanvallen en bevolkten bijna de gehele benedenverdieping. Aan het einde van de oorlog lieten zij hun meubilair achter, zodat er nog steeds een originele ‘moffentafel’ in deze serre staat.

Links: Het woonhuis met serre aan de Havendijk 23, gezien vanaf de Grootte Buitenom.

Mei 1940, de Duitse inval

Uit het dagboek van Ko Wiggelinkhuizen

DONDERDAG, 9 MEI 1940

Niets vermoedend van hetgeen den volgenden dag zou gebeuren, was alles in berustende afwachting. De opbloeiende lente, in alle pracht de fijnste kleuren en geuren verspreidend, juichend om ons heen. 's Middags een fietstocht gemaakt met Aafjes¹ langs de forten 't Spoel en Everdingen, en langs 'Jericho' naar huis. Zou nu werkelijk dat waanzinnige over ons losbarsten? Wij weten het niet!

VRIJDAG, 10 MEI 1940

Geen zwart zal donker genoeg zijn, om deze dag in de geschiedenis van ons volk te schrijven.

En geschiedenis is immers 'beschavingsontwikkeling'? Nu, 's morgens om 4.15 word ik gewekt. 'Er zijn zoveel vliegtuigen in de lucht en er wordt zoo geschoten'. Daar is eindelijk het vreese-lijke! Nauwelijks is het eene escadrille voor onze ogen verdwenen, of het andere dromt weer op.

Hier en daar groepen zich angstige mensen samen. De radio wordt aangezet. Een zenuwachtige stem van de luchtwacht kondigt aan, dat er daar en daar zoveel vliegtuigen worden waargenomen. Op andere plaatsen worden parachutisten uitgeworpen.

We zijn in oorlog.

Om 8 uur horen wij de rustige stem van den omroeper van het A.N.P.² de proclamatie van de Koningin voorlezen en de verklaring van Minister Van Kleffens. Zoo verloopt de morgen. Onophoudelijk wordt geschoten. Nu eens het ratelen van de machine-

1 Pieter Aafjes: sinds 1 oktober 1906 en dus al op 19-jarige leeftijd de directeur van de Culemborgse Harmonie 'Crescendo'. Hij was ook een veel gevraagd muziekleraar.

2 Algemeen Nederlands Persbureau, opgericht in 1934.

geweren en dan weer de doffe dreunen van het afweergeschut. We zien aan 't veer nog 2 Duitsche parachutisten gevangen wegvoeren.

's Middags een fietstocht met Vader door het veld gemaakt. Eigenlijk levensgevaarlijk! Maar dat wisten wij toen nog niet.

Vrijdag 10 Mei, de eerste oorlogsdag is afgelopen. We gaan een angstige nacht tegemoet. Om 12 uur gaan we naar bed. Oververmoeid van de spanning.

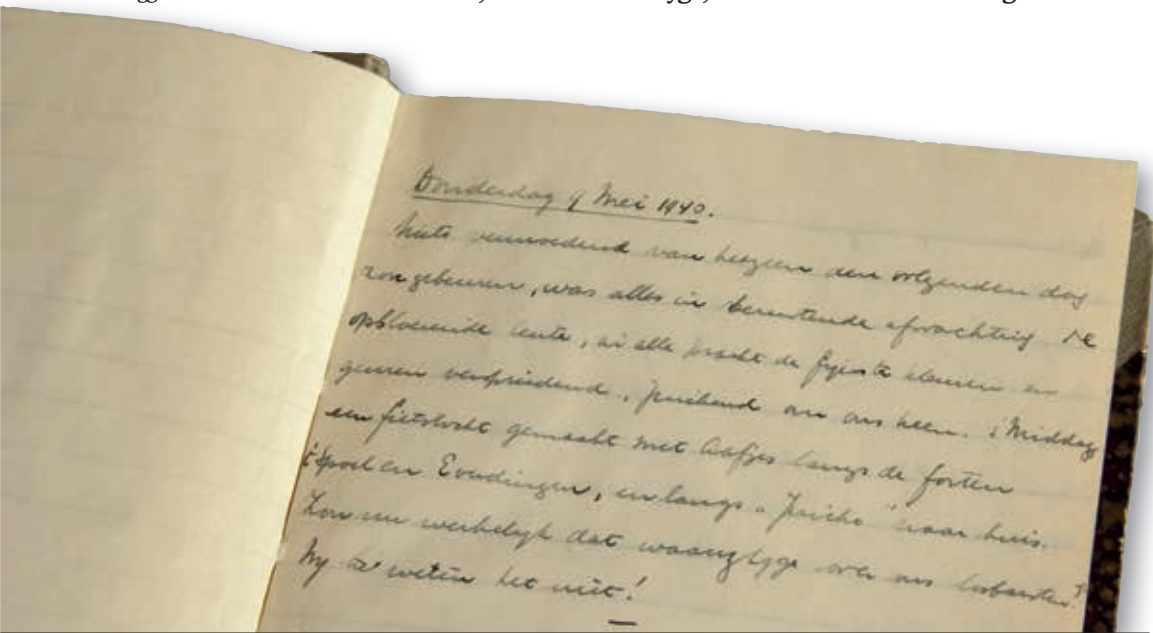
ZATERDAG, 11 MEI 1940

Een ontzettend geraas van geweervuur uit jachtvliegtuigen maakt ons wakker om 4.30. De eerste gedachte is: 'de Bol' wordt beschoten! Haastig kleeden we ons aan.

Op de Lazaruswaard wordt zwaar afweergeschut geplaatst. Aan 't veer ontmoeten we onze vrienden van de 'de Ruijter'. Gewonde soldaten worden per autobus overgezet. Angst ligt op hun gezichten te lezen. Zij hebben den vuurdoop gehad.

Om 6 uur radio-dienst. Allen in nerveuze stemming. Wij krijgen weer een beschieting door vliegtuigen, maar nu komt het nieuwe geschut in werking. Angstig dringen we ons tusschen en tegen de dikke muren van het stadhuis samen. Anders kropen de uren van die wacht om, maar nu is het zóó 9 uur. Nauwelijks ben ik thuis, of de radio zwijgt, daar de stroom wordt afgesloten. We

Gedeelte van de eerste pagina uit het oorlogsdagboek van Ko Wiggelinkhuizen.

veronderstellen, dat de Centrale in Nijmegen gebombardeerd is. (Later bleek dat niet zóó te zijn). Cor³ wordt om half tien voor 't Roode kruis weggeroepen.

Een haastig vertrek!

Ik ga tante Bet⁴ roepen, om ons zoo goed en zoo kwaad als het gaat wat eten te koken. Gelukkig verschijnt er nog een krant. De Telegraaf meldt, dat alle vliegvelden weer in Hollandsche hand zijn, en dat 14 Duitsche vliegtuigen zijn buitgemaakt. We horen geen enkel radio-bericht meer. We zijn van de buitenwereld afgesloten en moeten nu alleen maar afgaan op geruchten. In de middag ga ik nog even aan de haven kijken, maar door een schorre stem worden we gewaarschuwd dekking te zoeken.

Deze Zaterdag is oogenschijnlijk niet zoo verschrikkelijk, maar wat zullen onze soldaten meegemaakt hebben en hoe zullen zij lijden? Zoo gaan we de nacht in.

Bang worden Waxine-lichtjes aangestoken. Ik kleed me niet meer uit.

ZONDAG, 12 MEI 1940, EERSTE PINKSTERDAG

Hoe ontwaakten we nu in andere omstandigheden dan vroeger. Het lijkt wel of we geen rust kunnen vinden, maar alleen van vermoeidheid wat geslapen hebben.

Om 4.15 sta ik al weer op straat. De eerste tocht weer naar 't veer. Een vrachtauto met gewonde soldaten staat op de pont te wachten. Achterin zit een Duitse officier, gewond, met doodsbleek gezicht, oorlog!

Ik ontmoet bekende soldaten van de pontonniers. De vreemdste verhalen worden verteld, maar ze zijn allemaal apokryph! Verschillende bewoners van onze straat zijn ook al wakker.

Alsof het geen Zondag is, staan de werklui klaar om naar hun werk te gaan bij 'defensie'.

Om 6 uur trek ik weer naar de radio-wacht. Het is daar dezelfde miserabele stemming van gisteren. Maar dit voordeel heb ik, dat dáár tenminste juiste berichten gehoord kunnen worden door de radio. Af en toe komt de Commissaris ook eens kij-

3 Cor Heij is op dat moment de huishoudster van de in 1934 weduwnaar geworden Koos Wiggelinkhuizen, de vader van Ko.

4 Elizabeth Sterk: de 72-jarige zuster van Ko zijn in 1934 overleden moeder.

Een groep Culemborgse verpleegsters van het Rode Kruis met o.a. Cor Heij (1906-1998) staand, tweede van rechts. Tijdens de Meidagen zetten zij zich onder haast onmogelijke omstandigheden dag en nacht in voor de vele soms dodelijk verwonde soldaten.

ken. Bleek en ongeschoren. Uitgeput van het aan één stuk in touw zijn. Om 8 uur komt een veldprediker (dominee Jongbloed uit Marken) de officiële A. N. P. berichten noteeren voor zijn ‘jongens’. Eindelijk is het 9 uur.

Tegen tien ga ik naar de kerk. Zenuwachtige mensen verdringen zich op de stoep bij dominee Ploeger, die ze nog zenuwachtiger maakt.

Bij mijn preluderen (op het kerkorgel) komt een sergeant me vertellen, dat hij door het orgel de vliegtuigen niet kan hooren, weshalve ik moet ophouden. Een flauwe aardigheid, want naar ik later hoorde, mocht het in de Hervormde kerk wel. De dominee preekt met een heesche stem (zeker om stemming te maken). We zingen Psalm 85 vers 2:

*‘Heeft dan, o Heer, uw gramschap nimmer end,
zal z’ eindelijk niet eens worden afgewend,
of zal Uw toorn ook op ons nakroost woën?
Zult G’ uit den dood ons niet herleven doen,
opdat Uw volk zich weer in U verblij?’
Dat toch, o Heer, Uw goedheid ons bevrij!’
Geef ons Uw heil, en red door Uwe hand,
uit vrije gunst, het zuchtend vaderland.’*

Na den dienst zitten we bijeen. Weer komt er een Jobstijding, want we mogen ná 2 uur niet meer op straat.

Over den middag is weinig te vertellen. We trachten ons wat bezig te houden in de serre bij de familie Van Asch. Onophoudelijk patrouilleren de pontonniers door de stad.

Tegen den avond begint het drukker te worden. Er komen doortrekkende troepen. Toch geen terugtocht? Maar ja, hoe meer de nacht komt, des te angstiger is het gestap van de met hoefijzers beslagen hakken. We geven aan sommige soldaten thee. Een paar ordonnansen worden op een broodtafel onthaald.

Nog even gaan we op zolder⁵ uit het dakraam kijken. In de omgeving van Rhenen en Wageningen schijnt het fel te branden. Twee reusachtige vuurhaarden laaien telkens op. Wat zou er gebeuren? De nacht is weer even kort en bang.

Zoo breekt de tweede Pinksterdag aan.

MAANDAG, 13 MEI 1940 TWEDE PINKSTERDAG

In den morgen beleven we weer dat verschrikkelijke geluid van terugtrekkende troepen. De radiowacht is even nerveus als andere dagen. We zitten bijeen in stilzwijgen, af en toe door iemand onderbroken, om zijn meening te zeggen over een en ander.

*Op een schuine rij:
links boven Ds. Ploeger,
meester Scheffel en Koos
Wiggelinkhuizen.*

5 De zolder van het huis van de familie van Asch, Havendijk 23.

Om 10 uur ga ik onder (tusschen) geleide van twee militairen nog even naar het politiebureau, om een ‘armband’ te halen. Tegen den middag komt een politie-agent onze buks in beslag nemen. Ja, je kunt nooit weten! Om 1 uur komen we bij de familie Van Asch om te eten. Cornelis is opgeroepen, om menschen uit Geldermalsen en Tiel te evacueren. Luitenant Lienen⁶ komt thuis met een ellendig gezicht.

‘t Gaat mis’. Dat is zijn eenigste antwoord. ‘De Duitschers waren vanmorgen al in Den Bosch’. Die mededeling maakt ons nog angstiger. Om 2 uur komt Cornelis terug. Hij is in opgewonden stemming om hetgeen hij onderweg gezien heeft. Soms niet geschikt om te vertellen. Eindeloze rijen vluchtelingen. Nauwelijks zitten we even rustig bij elkaar, om thee te drinken, of de luitenant komt binnen, met een soldaat om zijn koffers te halen, daar hij weggaat. ‘t Is verloren’, zegt hij.

‘Overmacht’.

Daar zitten we nu. Om half zes gaan Vader en ik bij ons thuis eten. We zitten nog maar even, of het afweergeschut gaat onophoudelijk dreunen. Vier keer moeten we opstaan. Op straat wordt verteld, dat het vliegtuig is aangeschoten, maar dat het bommen heeft laten vallen. In den avond hooren we, dat het bij ‘Sprokkelenburg’ moet geweest zijn. Nu breekt de benauwdste avond aan, die we ooit hebben meegemaakt. De troepenstroom is onafgebroken doorgegaan. Doodelijk vermoeide soldaten. Hier en daar worden fietsen en auto’s zoo maar meegenomen. Ja, wie weet, of zij er hun leven niet mee redden? En mogen we dan eigenlijk wel mopperen.

’t Begint donker te worden op straat. Maar ook stil! Dat is het verschrikkelijkste. Ik ga nog even naar Aafjes, om te hooren of die wat weet. Onderweg hoor ik enkele geruchten, die m’n verstand doen stilstaan: de stad zou overgegeven zijn. Terwijl ik aan de deur sta te praten, hooren we datzelfde nog eens.

Door de Achterstraat en de Kattenstraat loopen we naar de Oude Vischmarkt. Rijnen auto’s staan zwijgend te wachten. Commando’s worden gegeven. Motoren aangezet, en weg gaat de stoet. Culemborg ligt verlaten, zonder eenige militaire bescherming.

Op ’t politiebureau is dezelfde wanhoopstemming. De Commissaris weet niets.

6 Luitenant Lienen is ingekwartierd op Havendijk 23.

De radiowacht, waar Aafjes zit, verlaat nu ook zijn post. Ik vraag aan den hoofdagent, voor vergunning tot evacueren. Wordt geweigerd! Wat nu? Weer naar huis. Bij Van Asch zitten we in een donkere keuken. Wat zullen we doen? De stad uitgaan of blijven?

Verschoor⁷ komt met zijn vrouw en dochter ook nog even.

Anders een man, die steeds het woord heeft en neemt, nu zit hij ook verslagen en sprakeloos in ons midden. Nog worden wij het niet eens, of we nu zullen gaan, dan wel thuisblijven en afwachten.

Zóó gaan we ook deze nacht in: nog banger dan eerst.

DINSDAG, 14 MEI 1940

Wat is er te doen? Radiowacht is er niet meer. Elk oogenblik zouden we als het ware een gedeelte van de Deutsche stoottroepen verwachten. Sommige mensen gaan boodschappen doen. Anderen lopen met een verongelijkt gezicht een winkel uit, want ze begrijpen niet, dat het oorlog is.

Pontoniers uit Dordrecht leggen een pontonbrug over de Lek bij Culemborg.

⁷ Adriaan Verschoor: boekdrukker, uitgever en eigenaar van de Culemborgsche Courant.

Hoe we ook informeren, we kunnen maar niets te weten komen. Wel hooren we, dat sommige burgers de stad gisteren al verlaten hebben. Nogmaals houden we krijgsraad. We besluiten om ook weg te gaan: naar Lopik of naar Zevenhuizen. Ik zal met de kleine luxe-auto rijden, met Vader, tante Bet en tante Ploon⁸, en Cornelis gaat met z'n gezin op de vrachtauto. Plotseling wordt Cornelis echter gerequireerd om met z'n auto mensen te vervoeren. We blijven dus weer betrekkelijk hulpeloos achter. Met Jenny en Marie ga ik naar het veer. Daar zien we de pontonbrug branden. De middengedeelten zijn weggesleept, en de landhoofden in brand gestoken, zoodat geen soldaat meer in Culemborg is.

We moeten nog even bij Colenbrander in huis vluchten, want er komen weer vliegtuigen aan. We zijn goed en wel thuis, of er is weer wat 'nieuws'. Er moeten parachutisten gedaald zijn, en die zitten nu verschanst in de brug. Ze schieten met een machinegeweer op iedereen⁹.

Soldaten komen in de stad, en plaats en op verschillende straat-hoeken zware mitrailleurs. Krijgen we straatgevechten?

Eindelijk is Cornelis terug, en dan wordt het besluit genomen op eigen gelegenheid de stad te verlaten. We beseffen eigenlijk niet goed wat dat is, want wie weet of we er ooit weer zullen terugkeren? Thuis ga ik alles op orde brengen. De katten worden verzorgd. Ze kunnen het huis in- en uitgaan. De luiken worden voor de 'glazen' gedaan, enz. Daar trekken we weg! Zou het voor de laatste keer zijn?

Alles achterlaten, nee, ik begrijp het eigenlijk niet goed.

Met veel moeite en ophoud rijden we eindelijk weg. Naar de Zandstraat. Op de Varkensmarkt ligt 'Maria Regina' verlaten.

Het is een warme dag.

8 Plona van Eck: de 66-jarige weduwe van de in 1930 overleden oom Marcus Sterk.

9 Later blijkt dit een groepje van waarschijnlijk slechts zes Duitse verkenners van de SS-Standarte 'Der Führer' te zijn die in de vroege morgenuren met een drietal zijspanmotoren via Doorn vóór achter de Hollandse verdedigingslijnen de spoorbrug intact hebben aangetroffen. Zij hebben het brugwachtersgezin gesommeerd om per omgaande te vertrekken. Zie ook: Dr. L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 3, Mei 1940 (1970), p.328.

Is dat Culemborg op Dinsdag?

Als we bij tante Bet aangekomen zijn, krijgen we bericht, dat we onmogelijk over de Rietveldscheweg kunnen gaan, daar de parachutisten nog juist die weg kunnen bestrijken. We moeten dus eerst wachten totdat onze soldaten hen ingesloten hebben. In de Zandstraat worden we door een tros Joden opgehouden.

We kunnen 40 gulden krijgen als we ‘Vader en Moeder’ Van Spier meenemen.

‘Waar jullie zijn is het goed’. Zeg dat wel!

Nadat we nog eens met een sergeant gesproken hebben, besluiten we, om via den ‘Zeedijk’ uit Culemborg te komen. Dat zal dan het laatste zijn wat we van ons stadje te zien krijgen. Zoo beginnen we te rijden: Cornelis met de vrachtauto, voorin hij met zijn vrouw en Antoon, en achterop: Jo, Marie en Jenny met Bobbij de hond¹⁰. Een groepje landverhuizers. Dan volg ik met de Olympia, waarin Vader, tante Bet en tante Ploon plus de noodige en onnoodige bagage. Daar gaan we. Over den spoorbaan, leeg en verlaten. De rails trillen in de warmte. Hier en daar zien we zwarte rookzuilen omhoog dampen. Het wachthuisje bij de brug staat in brand. Af en toe hooren we zware dreunen van inslaande granaten. Op de Prijsscheweg¹¹ worden we tegengehouden door een groep koeien en varkens. Zonder ongelukken komen we er voorbij.

Vianen wordt zonder ongelukken gepasseerd. Op deze ‘nieuwen’ weg stellen onze soldaten anti-tankgeschut op. We bereiken Lopik¹². Dáár willen we blijven, maar door soldaten wordt ons aangeraden verder te gaan, daar het bij de zenders te gevaarlijk is. Nu besluiten we naar Zevenhuizen te rijden. Dat ligt midden in een polder, en naar ons denken zullen we daar veilig zijn.

Ontelbare keren worden we aangehouden. De soldaten zijn waakzaam, maar ook zeer nieuwsgierig. We vertellen wat we weten. ’t Is echter een schrale troost.

Bij Gouda moeten we uitstappen voor luchtalarm. In een café drinken we koffie. Ik vraag aan iemand, wat er zoo brandt, daar

10 De één na jongste van de kinderen, de 11-jarige Tiny, lijkt in de consternatie vergeten.

11 Wellicht wordt hier de Beedscheweg bedoeld.

12 Locatie van de grote melkboerderij van Bas Oskam die getrouwd is met Marie den Hartog, een volle nicht van Ploon van Asch-den Hartog.

de lucht zoo met rook hangt. Dat is de Gist- en Spiritusfabriek, wordt gezegd, maar later zou blijken wat het wel was. Nog één keer moeten we de auto's uit, om dekking te zoeken tegen een vliegtuig. Maar zonder ongelukken wordt Zevenhuizen bereikt. Daar zijn reeds vluchtelingen uit Wageningen.

We worden echter liefdevol ontvangen bij de smederij Visser, waar men ons direct het huis van hun zoon¹³ afstaat.

Hier hooren we het verschrikkelijke nieuws: Rotterdam zwaar gebombardeerd. Nooit is mij méér het Schriftwoord werkelijkheid geweest dan toen: Bloed en vuur- en rookpilaren! 's Avonds zien we drie mensen uit Rotterdam, die vertellen hoe daar de moderne oorlog heeft gewoed. De lucht begint rood te worden van de vlammen, en als het goed donker is, zien we pas hoe Rotterdam aan alle kanten in brand staat.

Maar nóg erger is het bericht, of misschien het gerucht, dat Nederland gecapituleerd heeft. Dat treft me als een doodelijke wond. Dus verloren? Nee dat kan niet! Geen erger nacht zijn we ooit met ons land ingegaan. Ik kan hier moeilijk beschrijven welke gevoelens mij bevangen hebben, en ik zal ze steeds voor mezelf blijven bewaren...

WOENSDAG, 15 MEI 1940

Toen de zon opging dien morgen was Holland Holland niet meer. De vijand ging ons land bezetten, om van hieruit zijn oorlog voort te zetten. Om 8 uur gaan we naar de radio luisteren, ofschoon we het nóg niet gelooven kunnen. Het is maar al te waar! We besluiten nu om direct naar huis te gaan. Onderweg komen we de eerste Duitsche troepen al tegen. Met camouflagejassen aan. Zware auto's, motorfietsen, enz. Als we even stoppen bij Utrecht waarschuwt Jo¹⁴ me, om niets te zeggen, want ze is zoo bang! We komen nu dicht bij huis. Vianen rijden we door. Ontwapende soldaten, een triest gezicht. Culemborg zien we weer liggen, en de brug ook nog. Nauwelijks heb ik tante Bet en tante Ploon thuisgebracht, of ik hoor dat Culemborg ook nog ge-

13 Smid Piet Visser: schoonzoon van Selikke Buzink-Bruelleman, de zuster van Johanna Bruelleman, moeder van Cornelis van Asch. Piet zelf bemant op dat moment een zware mitrailleurpost ergens in de Betuwe linie tussen Tiel en Kesteren.

14 Jo van Asch is de 20-jarige en oudste dochter van Cornelis en Ploon van Asch.

evacueerd geweest is. Alle mensen zijn naar Beusichem gegaan, en hebben daar de nacht doorgebracht.

Achter de Vischmarkt kan ik bijna niet met de auto passeren, daar de straat versperd wordt door puin, hout en mensen. Een granaat is ontploft en heeft twee mensen¹⁵ het leven ontnomen. Thuis zijn er van de winkel 6 ruiten kapot en verder niets. Alles wordt aangetroffen, zoals we het achtergelaten hadden. De katten doen net of er niets gebeurd is. Overal in onze straat is iets beschadigd. Bij Koes¹⁶ zijn 54 ruiten aan scherven gevallen; bij Lachniet¹⁷ is midden op 't dak een granaat ontploft met ontzettende uitwerking. Op de 'Kleine Buitenom' ook één, enz.

Onze straat heeft dus wel onder vuur gelegen.

Vóórdat we gaan eten, heb ik nog gelegenheid om de stad even rond te fietsen. Sprokkelenburg is in 't midden zwaar getroffen.

Overal zien we loopgraven. Maar het meest van alles treft, is de bijna feestelijke stemming van de mensen. Hoe is 't mogelijk? Maar toch is het te begrijpen. Tante Bet gaat haar gang weer alsof er niets gebeurd is: de oorlog is toch afgelopen? Bij Cornelis in de keuken gaan we eten. Wat smaakt dat uitgebakken spek met bruine boonen nu lekker! Huiskamp¹⁸ komt nu ook binnen, hij is dus zonder ongelukken thuisgekomen. Dankbaar eten we, dankbaar voor onze behouden thuiskomst, maar geslagen met het Nederlandsche volk. De regering in Engeland, de Koningin en de prins en de prinsessen ook. Alléén! 's Avonds zitten we in de serre bij de radio. Het eerste bericht komt door, een verordening van de duitsche bevelhebber: de klokken moeten met 1 uur en 40 minuten vooruitgezet worden. Dat is dus het begin.

Om 9 uur komt Cor binnen, zoodat ook ons gezin weer compleet is. 't Was avond geweest, en 't was morgen geweest, de zesde dag.

15 Het omgekomen echtpaar heet Bosschaart-Den Boef.

16 Koes, de kruidenier op Havendijk 16.

17 Een café op Havendijk 22.

18 Hendrik Huiskamp: een dienstplichtig soldaat afkomstig uit Winterswijk, die sinds 1939 kazematten in Schalkwijk bouwt en een kamer op Havendijk 23 huurt.

*De op 13 mei 1940 door
een bom getroffen villa
Sprokkelenburg.*

DONDERDAG, 16 MEI 1940

Achteraf is het bijna onmogelijk alle grotere en kleinere gebeurtenissen weer te geven. Ik moet nu volstaan met het noemen van bijzonderheden over deze eerste dagen onder duitsch bestuur.

Uitgeput van de vermoedenissen waren we naar bed gegaan, maar met de boodschap, dat ik om 6 uur weer op radiowacht moest zijn.

Om half zeven (duitsche tijd) word ik door Vader geroepen, daar een agent mij komt waarschuwen. Zóó begint de eerste dag! Ik zit te dromen en te waken bij een knarsend toestel. Om 9 uur word ik gelukkig afgelost. Nadat ik gegeten heb, stap ik op de fiets, om naar Evert in Leerdam te gaan, want hij is jarig. (Evert Wiggelinkhuizen is zijn net 33-jarige, oudere broer en gemeente-ambtenaar in Drumpt). Weer ga ik dezelfde weg van eergisteren. Weer datzelfde trieste beeld, maar nu nog erger: ontwapende soldaten. In Leerdam een uiterst nerveuze stemming. Evert en Neeltje zijn gezond en wel. (Neeltje: echtgenote van Evert, dochter van De Groot, eigenaar van het Leerdamse hotel Lucullus). Om 12 uur worden de duitschers al verwacht. Tegen twee uur, als ik naar huis ga, nog niets te zien. Als ik terugkeer gaat Vader ook nog, zoodat we 's avonds mogen weten, dat al onze familieleden gezond en wel zijn. Dat was 16 Mei 1940.

De Duitse bezetting

Uit het dagboek van Ko Wiggelinkhuizen

VRIJDAG, 17 MEI TOT EN MET ZATERDAG, 14 DECEMBER 1940

Een dagboek bijhouden is niet ieders werk, en zeker niet het mijne. Lang heb ik gewacht met de aanvulling van mijn belevenissen sedert 16 Mei, en nu komt de lust ondraaglijk bij me op om te vervolgen. Er gebeurt zoo razend veel, en later zouden we zoo graag de kroniek willen lezen van deze geweldige dingen. Misschien komt dat in elk feit niet zoo uit, maar des te meer voor hem, die alles zelf beleefd heeft.

Het is nu 15 December, 6 maanden ná datum.

Ik zou niet weten, wat ik moest opschrijven, en wat nu belangrijk geweest is. Zouden het de kleine dagelijksche huiselijke gebeurtenissen zijn, of de 'geruchten', die we vernemen, of de kranten, die we niet voor de volle 100% kunnen gelooven, of wat de radio zegt, of alleen dat wat volgens de papieren vaststaat?

Welke dingen hebben ons het meest aangegrepen?

Was het de capitulatie van Frankrijk, of van België, of de smaadheid, die ons dag aan dag wordt aangedaan?

In een halfjaar gebeurt zooveel, en wie nu leeft, die leeft zoo intens mee. Hij krijgt vandaag dit te slikken, en morgen dát. Vandaag is er toch nog een zekere sympathie voor hen, die ons land bezetten, maar morgen kunnen wij ze wel verwenschen.

En toch Hoe zal ons land ooit weer de vrijheid krijgen? Op welke wijze en waardoor? Er zijn menschen, die dat niet zien willen, en alleen maar letten op hun distributiebonnen, op hun rantsoen vleesch, maar niet denken aan de aanvullende goddeloosheid en decadentie, waarmede ons volk bedreigd wordt. Ik zie nu al symptomen (Postmeister).

Zullen wij nog langer goed van kwaad kunnen onderscheiden?
Zullen wij in de toekomst een moord nog wel een moord vinden?

Der Postmeister is een pro-Russische Duitse film naar een novelle van Alexander Pushkin uit 1940. De Sovjetunie en Duitsland waren toen nog bondgenoten.

Een daad, tegen het leven van een ander gericht?

Nee, we moeten nu wel kleur bekennen of we willen of niet, en onze positie bepalen.

Laffelingen zijn het, die er nu niet voor uit durven komen. Die vroeger zoo mooi konden spreken over ‘beginselen’, maar als het op ’t beleven en belijden aankomt, het ‘stille en geruste’ leven beminnen. Laten ze zich maar openbaren, dan weten we nú en later, wat we aan die mensen hebben.

Intermezzo

Zoals hierboven beschreven veroverde een klein Duits legeronderdeel bestaande uit zes verkenners van de Waffen-SS in de vroege ochtend van 14 mei zonder slag of stoot de spoorbrug bij Culemborg. Zij verdedigden deze brug daarna met succes tegen Nederlandse aanvallen vanuit de richting van de Haven-dijk. Hier waren ongeveer 35 huzaren (motorrijders) en genie-soldaten bij betrokken. Hun doel was om de brug alsnog op te blazen. Dat was de vorige dag met de Rijnbrug bij Rhenen op het nippertje wél gelukt.

Na het afslaan van de hevige aanval trokken de Duitse verkenners razendsnel met hun hoofdmacht mee, via Breda naar België en Frankrijk. Ze bereikten uiteindelijk in de buurt van Biarritz de Pyreneeën en de Spaanse grens.

Geheel toevallig kwamen de verkenners daarna, na een tocht van ruim 3200 kilometer, wéér in Culemborg terecht, maar nu om op adem te komen. Ze werden omstreeks half augustus

Op 13 mei op het laatste moment opgeblazen brug over de Rijn bij Rhenen.

Parade op de Markt in augustus 1940 in aanwezigheid van de 59-jarige Generalleutnant van de Waffen-SS, Obergruppenführer Paul 'Papa' Hausser en (met staalhelm en bril) het hoofd van de verken-ners, de 40-jarige Obersturmbannführer Dr. Ing. Wim Brandt. Zichtbaar is o.a. Bloemenhuis 'Corona' rechts op de achtergrond.

ingekwartierd in onder meer het het Augustijner convent (voorheen het RK seminarie) en bleven daar tot eind oktober 1940. Uit deze periode stamt een filmopname van een aantal soldaten van de Waffen-SS die op de Markt door hun commandant, Obergruppenführer Paul Hausser, onderscheiden werden.

Tijdens deze rustperiode werd veel tijd besteed om de fysieke conditie op peil te houden. Hiervoor gebruikten de Duitsers de voetbalvelden van Vriendenschaar aan de Westersingel.

Gedurende deze maanden ontstond er soms voorzichtig persoonlijk contact tussen de bezetter en de leden van de plaatselijke bevolking. Deze contacten leidden tot verdeelde meningen.

Ko Wiggelinkhuizen bespeelde in die tijd met een zekere regelmaat het orgel in de Gereformeerde kerk. Hierbij waren soms Duitse toehoorders aanwezig. 'De muziek achter de muziek is wat telt' was daarbij zijn motto.

Op de Havendijk 23 kwam sindsdien zo nu en dan een drietal soldaten op bezoek die heel muzikaal waren. Er waren

diverse muziekinstrumenten in het woonhuis aanwezig zoals piano, orgel, violen, cello en blokfluiten. Zo verschaftte het gezamenlijk musiceren een gemeenschappelijke uitlaatklep. Ko zelf was meestal ook aanwezig.

Niet lang daarna bleek dat het muzikale drietal tot de eerste bezetters van de spoorbrug behoorden. Mede op grond van het dagboek kennen we hun namen en weten we waar ze geboren zijn: Ferdinand Waldner kwam uit Klagenfurt en Johann Steingruber uit Graz, relatief grote steden in het zuiden van Oostenrijk. De derde, Julius Grimm, kwam uit Offenburg in het Duitse Zwarte Woud.

ZONDAG, 15 DECEMBER 1940

Vandaag weer een paar preeken gehoord, om op te spuwen. Geen woord zoogenaamd tusschen te krijgen, maar wat koop je ervoor? Holle dure woorden, die op applaus wachten. 't Is verschrikkelijk.

Op Zondag schijnen we ook steeds verrast te worden met verordeningen. Nu weer 4 nieuwe belastingen afgekondigd (verordend!). We zijn er wel beter op geworden sinds Mei 1940. Dat moet ik wel zeggen.

DINSDAG, 17 DECEMBER

Het was vandaag buitengewoon glad. Als we maar geen strenge

*Conditietraining van
SS-soldaten op de velden
langs de Westersingel in
oktober 1940.*

winter krijgen, anders is er geen doen aan. De Standaard¹⁹ schrijft dat de lasten, die ons opgelegd zijn op ons én ‘onze kinderen’ zullen drukken. Dat is schijnbaar het moderne loon, dat we krijgen voor de verdediging van de vrijheid. ’t Wordt een mooie wereld. Ik kan me goed indenken, dat sommige mensen geen uitweg meer weten.

DONDERDAG, 19 DECEMBER

Een ‘kennisgeving’ van ‘General der Flieger’ Christiansen, dat er weer sabotagedaden waren gepleegd, en dat er twee mensen ter dood veroordeeld waren.

VRIJDAG, 20 DECEMBER

Ik ben in korte tijd naar Amsterdam gereisd. We kunnen zien, dat een halfjaartje ‘ordenen’ van onze vijanden toch heel wat goeds tot stand heeft gebracht.

’t Waren hier ook zulke ongeordende toestanden!

De N.C.R.V. zal waarschijnlijk kapot gemaakt worden en ‘De Standaard’ heeft al een mes boven het hoofd hangen.

Zoo worden onze instellingen en verenigingen gesloopt: ‘een revolutie met stille trom.’ ’t Is buitengewoon koud. Er waait een felle Oostenwind.

MAANDAG, 23 DECEMBER

Holland heeft zelden zulke ‘donkere dagen vóór Kerst’ gehad als dit jaar. We zijn het als vrijen begonnen, maar be-eindigen het als slaven. De N.J.S.²⁰ zal in de toekomst alle verenigingen en bonden in zich opnemen, om dan één Nederlandsche jeugd te vormen. Wanneer zal de tijd gekomen zijn, dat wij neen moeten zeggen? Ik vraag me af, of we in sommige dingen al niet te laat zijn.

DINSDAG, 31 DECEMBER

We gaan zonder nieuwe verordeningen, dus oogenschijnlijk kalm en vredig het jaar 1940 uit. Het rampjaar, dat ons slavernij en vrijheid berooving heeft gebracht.

19 Streng christelijk nieuwsblad in 1872 opgericht door Abraham Kuiper die tot 1920 ook hoofdredacteur was. In 1940 had het blad zo’n 27.000 lezers.

20 Nationale JeugdStorm, in 1934 door Mussert opgerichte jeugdafdeling van de N.S.B. met ooit 16.000 leden en als motto: ‘In Godsvertrouwen alles voor ’t Vaderland’.

Voorgrond rechts: 'General der Flieger' Christiansen. Christiansen was van mei 1940 tot april 1945 commandant van de Wehrmacht in Nederland. Hij gaf op 2 oktober 1944 de opdracht om een razzia uit te voeren in het Gelderse dorp Putten, nadat een Puttense verzetsgroep een Duitse officier had doodgeschoten. Alle volwassen mannelijke inwoners van het dorp werden opgepakt. Van hen werden ruim 600 afgevoerd naar concentratiekampen. Slechts 49 keerden na de oorlog terug. Van het dorp werden 87 woningen in brand gestoken.

Meer zal ik er niet van zeggen, want er is zoveel, dat ons nu overstelpt.

Onze dominee Ploeger is bij den Commissaris geweest om op te geven welke bijzondere collecten gehouden zijn. M.i. heeft de Staat daarmee niets te maken. Deze verplichting berust op geen enkele bepaling van de Armenwet of van een of andere nieuwe verordening.

Om ons toch maar vooral te laten gevoelen, dat we in bezet gebied leven, heeft men verordend, dat we tijdens oudjaar na 12 uur niet op straat mogen. Geen andere oplossing, dan nieuwjaar te vieren op 'oude tijd'!

WOENSDAG, 1 JANUARI 1941

Deze Nieuwjaarsdag is wel op bijzonder rustige wijze verlopen. We hebben elkaar om 12 uur duitsche zomertijd 'gelukkig Nieuwjaar' toegewenst, en daarna zijn we zonder eenig ceremonieel naar bed gegaan. Cor was niet thuisgekomen, daar zij eerst om 4 uur over de straat mocht. Om 9 uur kwam ze thuis. De nieuwjaar kerkdienst heb ik niet bijgewoond of gespeeld. Ik vind het wel treurig, dat ik zoover moest komen, maar ik vond het toch juister, nu het geen 'dienst op den rustdag' was, om thuis te blijven.

Wanneer je niet van harte zingen en spelen kunt, dan is dit nog maar het beste, ofschoon we om uitkomst moeten bidden.

Namens de N.C.R.V. werd bericht, 'dat de slag was gevallen'. Ons werd verzocht om lid te blijven, om het abonnement op de omroepgids te handhaven. Dat zullen we doen, al denk ik, dat de zgn. autoriteiten die vereeniging niet lang meer zullen laten leven. Op die manier krijgen we elke dag wat te slikken.

Wanneer volgen 'de Standaard', en de Jeugd vereenigingen? De N.C.R.V. is het eerste Christelijke slachtoffer, en wie het tweede zal zijn? Misschien de Christelijke scholen? Onze 'rijksbestuurder' heeft het zeer juist gekarakteriseerd: vóór of tegen ons.

ZONDAG, 5 JANUARI

Het is al eenige tijd heel erg koud. Een poolwind uit het oosten waait over ons land.

Het was eergisteren 10 graden onder nul.

We krijgen weer een nieuw spoorboekje. Het zooveelste in 8 maanden. De verbinding met Eindhoven en Den Bosch is weer hersteld. Gelukkig!

Ik zou het niet aardig van de Engelschen vinden als zij die brug²¹ weer kapot kwamen gooien.

21 Ko Wiggelinkhuizen bedoelt de brug over de Waal bij Zaltbommel.

WOENSDAG, 8 JANUARI

Van 8-9 heb ik een gebedsure in de Lutherse kerk bijgewoond. Ik moet Vrijdagavond een keer het orgel spelen, en daarom wilde ik weten hoe zoo'n dienst gehouden werd. Dominee Roubos ging voor. Hij had heel veel dingen in zijn toespraak, die mij weldadig aandeden.

Gisteren ben ik naar Amsterdam geweest voor mijn studie. 's Middags naar de documentaire film 'Vuurdoop', de veldtocht van Duitschland tegen Polen. Ik zal hier maar niet mijn gevoelens neerschrijven die mij vervulden na afloop.

Ik zal ze in mijn herinnering bewaren, maar ik ga elken dag met méér bewondering kijken naar Engeland, die met ware doodsverachting en heldenmoed de ontzettende aanvallen pieren, en naar mijn meening feller worden in haat om zulke methoden te bestrijden. Warschau één dag gebombardeerd, Rotterdam één middag, en Londen sinds 7 September. Aan de Joden is het verboden om in bioscopen te komen, in verband met het veroorzaken van relletjes. Nu, Dinsdagmiddag heb ik naast 4 Joden gezeten, maar ik heb er niets van gemerkt ... Zoo wordt bijna elke dag iets nieuws verzonnen, en waar is het einde?

TWEEDE HELFT JANUARI

Twee weken na de radio reorganisatie komt nu de mededeeling, dat de eigendommen van de radio vereenigingen aan de staat zijn overgegaan. Dat is dus het reinste staats absolutisme. Het standpunt hierover van dominee Ploeger in zijn preek en gebed, is dat wij nu maar veel moeten bidden. Toen heb ik maar een scherpe brief plus een gedicht gestuurd. Tot op vandaag heeft hij niets tegen me gezegd. Van helden gesproken...

Eindelijk heeft een flinke dooi ingezet, waardoor bijna alle sneeuw van de straten verdwenen is. De Lek werd door 4 ijsbrekers opengebrouwen, zoodat de scheepvaart ook weer mogelijk wordt.

Inmiddels is het geheele Nederlandsche volk vogelvrij verklaard door een nieuw verordening van den Rijkscommissaris, inzake 'zoengelden'. Zij dienen o.a. om de kosten van de invasie van Nederland te betalen.

Burgemeesters krijgen een belangrijke taak in de heffing en roepen hun burgerij op. Ook worden we onaangenaam verrast, door de mededeeling van een nieuwe leening van 500 millioen gulden, en slaagt zij niet dan gedwongen. Zóó worden wij mores geleerd.

Mussert²² is op 21 januari bij Rudolf Hess geweest. Misschien instructies gehaald? Ja, 't is een puur hollandsche 'beweging'.

Binnenkort wordt de derde winterhulp-collecte weer gehouden. Nu komt men met intekenlijsten langs de deur. Naar men zegt, heeft notaris Schouten reeds zo'n lijst gekregen, om mee te lopen. En als deze collecte niet slaagt, wordt de volgende keer 3% van het inkomen vereischt. Van vrijheid en vrijwilligheid gesproken...

Op de verjaardag van prinses Beatrix is 'Winterhilfe' zoo kiesch geweest om de lijstcollecte te houden, door dames met rood-wit-blauwe armbanden aan den deur. Ze weten wel wat ons trekt. Wij zijn zoo vrij geweest die dames door te sturen, het is toch vrijwillig?

FEBRUARI 1941

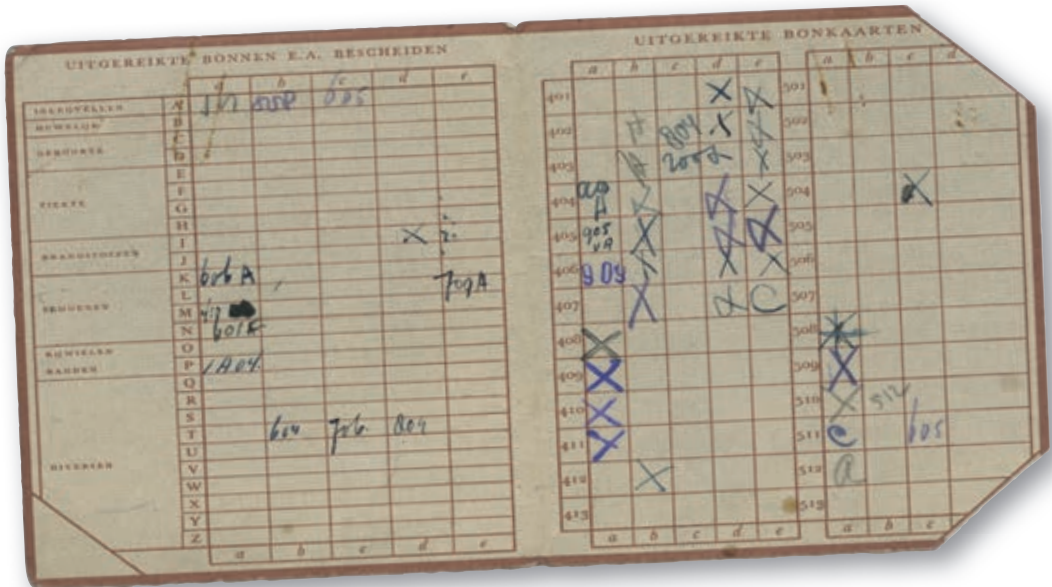
Het weer blijft koud en er komen zeer veel griep-patiënten voor.

De Roomsche meisjesschool is reeds gesloten. In sommige plaatsen heeft de dokter alle huissleutels gekregen om zoo maar bij zijn patiënten binnen te gaan.

Voorbeeld van een distributiestamkaart op naam van Uw auteur. Zijn naam staat onder

No 010879 op de andere kant van de bonkaart vermeld.

22 Anton Mussert was oprichter en leider van de Nationaal-Socialistische Beweging, de N.S.B., die collaboreerde met de Duitse bezetter. Mussert is na de oorlog ter dood veroordeeld en terechtgesteld.

Cor heeft een ‘tak’ van griep te pakken, maar knapt al weer aardig op. Geen verschrikkelijker iets is er denkbaar, dan dat de huishoudster ziek wordt. Ik kan me er goed in schikken, maar Vader...

De winter is opnieuw in alle hevigheid begonnen met de strengste nacht van dit jaar.

De tarieven van de Nederlandsche Spoorwegen gaan drastisch omhoog.

De provincies Limburg en Utrecht krijgen ieder een N.S.B.-er als ‘commissaris’.

Colijn²³, de hoofdredacteur van ‘De Standaard’ is afgezet. De slag is ook daar gevallen. Max Blokzijl²⁴ heeft de redactie aangevaard op last van de deutsche autoriteiten. Wij komen zoo van het ene wee in het andere, en ‘nog is het einde niet’.

De distributiekaarten voor stoffen worden uitgereikt. Een pak is nu te krijgen op 80 punten. Ze zijn geldig tot 31 Augustus.

Op Woensdag, 5 Februari is hier nog een bom gevallen, maar niet ontploft. Gelukkig maar, want aan de dreun te oordeelen, was het er een van zwaar kaliber.

Vanmorgen ontving ik een hartelijke brief van één van onze drie Duitschers. Hoewel ze volkenrechtelijk onze vijanden zijn, toch is er mijns inziens met den enkeling zeer goed een verhouding mogelijk. Zij waren mij altijd zeer sympathiek.

‘Verdoolden’.

Van dominee Ploeger krijg ik meer en meer de vaste overtuiging, dat hij een valsche profeet is. Met hem de ouderlingen.

Toen ik recent in Amsterdam was, was daar een opstand in de Jodenwijk. Bruggen zijn opgehaald, straten afgesloten, enz. De geruchten van meerdere oproeren komen al nader. Van Utrecht weet ik het uit eigen aanschouwen. Inmiddels is er een numerus clausus²⁵ vastgesteld voor Joodsche studenten.

23 Hendrik Colijn, minister-president van meerdere kabinetten in de jaren 30, was opvolger van Abraham Kuiper als hoofdredacteur.

24 Max Blokzijl was een zanger en journalist die met de Duitsers collaboreerde en ná de oorlog ter dood werd veroordeeld en terechtgesteld.

25 *Numerus clausus* (latijn voor ‘vastgesteld aantal’) betekent dat slechts een beperkt aantal studenten tot een opleiding wordt toegelaten.

De gebeurtenissen vermenigvuldigen zich. Ik kreeg op 21 Februari een brief van de Commissaris van Politie dat alle vergaderingen van Jeugd Vereenigingen in zijn ressort waren verboden. We waren ook zoo staatsgevaarlijk, we gingen immers complotten smeden, we brachten de rust en de orde in gevaar? Met één klap wordt hiermede een werk van jaren kapot gemaakt.

's Morgens op 25 februari²⁶ ben ik naar Amsterdam gegaan. De trein was bar over tijd. Toen wachtte mij daar de grootste verrassing: staking van het trampersoneel. Na lang wachten kwam lijn 25 opdagen. Overal zagen we menschen samenscholen, om die nieuwe gebeurtenissen te bespreken. Na het college moest ik naar het centrum loopen. Er was daar een broeiende sfeer. Er werd wat verwacht. Alle winkels waren geblindeerd. Nauwelijks was ik op de hoek van Dam-Damrak of de schoten knalden over dat historische plein. Nadat ik een uur in de Cineac gezeten had, ben ik weer naar buiten gegaan, en de straten waren nog voller.

Er hing iets in de lucht. Geen tram en geen autobus te zien, maar wel opstandige gezichten. Met een klaarstaande stoptrein ben ik in Utrecht aangekomen.

In Nieuwersluis heerste een haatdragende stemming onder een groote groep grondwerkers. De volgende dag stond in de krant met van die tergend groote letters: 'IK BEVEEL'.

Meer schrijf ik er niet van. Ons land wordt zwaar getroffen. Zou er dan geen uitkomst zijn.

MAART EN APRIL 1941

De maand begint met het plotseling stopzetten van al het reizigersvervoer op de lijn Eindhoven-Utrecht. Om het kwartier komt nu al onafgebroken een zware goederentrein voorbij met materiaal. Wat daarmee gedaan wordt is mij een raadsel.

Amsterdam heeft als 'straf' voor de opstand 15 miljoen gulden boete gekregen, te betalen door de menschen, die meer dan 10.000 gulden inkomen hebben. Dat moeten er ongeveer 3000 zijn. Hilversum 2,5 miljoen, en Zaandam 0,5 miljoen. Die rooie heeren in Amsterdam zullen nog wel eens terugdenken aan vroeger, toen men 'geen man en geen cent' voor leger en vloot wilde uitgeven.

²⁶ Op 25 en 26 februari 1941 brak de Februaristaking uit, die door de Duitsers hard werd neergeslagen. Er vielen 9 doden en 24 zwaargewonden.

Cor is sinds enkele dagen ziek geweest en toen heeft Neeltje ons gelukkig geholpen. Voor mij hindert het niet zooveel, maar Vader is een lastige patiënt, die kan geen dag en geen uur zonder hulp.

Van een serie nieuwe verordeningen is de verstrekkende beteekenis nauwelijks te overzien. Voor sommige steden kunnen regeeringscommissarissen benoemd worden, dus eigenlijk stedelijke dictators. De burgemeesters van Amsterdam en Zaandam zijn met pensioen gezonden, die van Hilversum mag blijven.

Verder is er een regeeringscommissaris benoemd voor de 'vereenigingen'

Ik heb weer een conflict gekregen met dominee Ploeger over het gebed voor de Overheid. Inmiddels blijkt dat de in beslaggenomen eigendommen en bezittingen van de N.C.R.V. 1,6 miljoen gulden waard zijn en van de A.V.R.O 4,3 miljoen. Dat is dus openlijke diefstal per verordening. Wellicht ware het beter geweest, door alles reeds zelf op te heffen, vóór de slag zou vallen. Thee en koffie krijgen we in overvloed: het groeit zeker in Polen of Noorwegen. Onze sigarenmakers komen langzaam maar zeker

De razzia op het Jonas Daniël Meijerplein op 22 februari, aanleiding tot de Februaristaking.

zonder werk, en waar moeten ze dan heen? De middenstand gaat achteruit, de boerenstand wordt al minder en minder, materialen zijn niet meer te krijgen. Waarop moet dat uitloopen.

Wij worden een geplunderd pakhuis. Wanneer Holland niet meer verwoest wordt, dan het momenteel reeds is, dan zullen wij nog jaren nodig hebben, om het op te bouwen. Binnenkort komt hier een algeheel slachtverbod: dus geen vleesch meer. Melk op de bon. Schoenen niet meer verkrijgbaar. IJzer mag niet meer gebruikt worden voor keukengerei, enz.

Ik moest op het politiebureau komen, omdat men wilde weten of in de bestuursvergadering van de Afdeeling van de A. R. P.²⁷ ‘politiek’ was behandeld... Gelukkig kon ik de notulen toonen, zoodat de bewijzen voor de hand lagen.

Met de vrijheid van onze Christelijke scholen is het ook gedaan. Wij zijn aardig op weg den geestelijke oorlog te verliezen. Als daar nu geen protest tegen komt, dan weet ik het niet.

“Ach, de dagen onzer plagen, lieve broeders gaan voorbij”. Dat zong Bilderdijk²⁸ in de ellendigste oogenblikken van zijn bestaan, en ik zeg het hem na. Er moet toch ook eenmaal een nieuwe dag aanbreken.

MEI EN JUNI 1941

Wij schrijven vandaag 15 Mei. Het is een jaar geleden, dat de zonnepoging over een verslagen land en volk. Weer een droevig jaar in de historie van ons volksbestaan, waarin wij gezwoegd, geleefd en gehoopt hebben. Land na land hebben wij zien overweldigen. Het is verschrikkelijk om te zeggen, maar de misdaad regeert nu. Ander woord is daarvoor niet te vinden. We leven in een razend tempo verder.

We droomen niet, en toch is het alsof.

De grens Holland-Duitsland is gesloten en goederenvervoer is tot nader order bijna geheel stopgezet, of drastisch beperkt. De lijn Utrecht-Amersfoort is niet toegankelijk.

In Amersfoort moeten er vele locomotieven onder stoom staan.

27 Anti-Revolutionaire Partij: eerste politieke partij in Nederland, opgericht in 1879 door Abraham Kuiper.

28 Willem Bilderdijk (1756-1831) was een Nederlands geschiedkundige, taalkundige, dichter en advocaat. Het citaat komt uit Bilderdijks beroemde gedicht ‘Afscheid’, voorgedragen in januari 1811, kort nadat Nederland bij Frankrijk is ingelijfd.

Zoo is bij een juichende natuur de ondergang van Europa gaande.

Hoe zullen wij er uit komen? In de doode stad Amsterdam staat wel een file van 100 menschen voor de slagerswinkels. Bijna geen auto's meer op straat. Veel winkels reeds om 12 uur geblinddeerd. Zoo is het leven geworden tot een zenuwslopend bedrijf, waarin wij niets anders hebben te doen dan maar te werken, te dulden en te lijden. Wij zijn als een slaaf, op wiens nek de voet van zijn heer staat. Zelfs de gelden van de veiling Culemborg en Omstreken, groot 6000 gulden, zijn in beslag genomen.

De 'rijkscommissaris' heeft de Nederlandsche Arbeidsdienst ingesteld voor jongens en meisjes van 19 tot 25 jaar. De Nederlandsche jeugd moet de ethische waarde van den arbeid leeren kennen, en in het bijzonder van de handenarbeid.

Betekent dit vervoer naar Duitschland, of Frankrijk?

Een zomer zooals wij misschien in geen jaren beleefd hebben, is gisteren begonnen. Mensch en dier zoekt een schaduw op, waarin zij kunnen zitten of liggen. Langs de Lek wemelt het van rood-verbrande lichamen.

't Was vanmiddag 22 Juni om 5 uur in de schaduw zegge 90 graden F (32 graden C). In zoo'n zengende hitte is vanmorgen vroeg de oorlog begonnen tusschen Duitsland en Rusland. Zoo breidt zich deze oorlog al maar verder uit.

TWEEDE HALFJAAR 1941

Een nieuwe verordening bepaalt dat alle portretten van 'ex-koningin Wilhelmina' en van het levende Huis van Oranje overal verwijderd moeten worden, omdat zij zich met de Sovjets verbonden zou hebben. Ook worden de bekende politieke partijen verboden, omdat zij hun aanhang waren verloren: dus weg Anti-Revolutionairen. Nu moet je weten, dat de A. R. P. nog nooit zoo groot geweest was als heden. Van argumenten gesproken ... Ook onze huishoudster Cor gaat per 1 september weg!

Vanaf Havendijk 23 tot de Binnenpoort zijn de huizen en ramen besmeurd en beplakt met biljetten, waarop te lezen stond:

V=victorie, want Duitschland wint op alle fronten in Europa.

Wij hadden er 5 op onze winkelramen. Zij zijn nu verwijderd.

De gemeenteraden worden per decreet veranderd in 'deskun-

Foto van Cor Heij met Ko Wiggelinkhuizen en Anton van Asch in een zeilkano op de Lek.

dige besturen' met huidig aantal min één gedeeld door twee leden en 2 wethouders zonder nevenfuncties. De voedselpositie wordt hoe langer hoe slechter. Met de kolen is het dito.

De eigendommen van het huis van Oranje-Nassau worden verbeurd verklaard en het noemen van de namen wordt verboden.

Ik heb verplicht wacht geloopt op den Beusichemschen dijk, om de voedselvoorziening te beveiligen. Er valt een ongekend vroege winter in met veel sneeuw, terwijl de bomen nog in blad staan en de aardappelen en bieten nog niet allemaal gerooid zijn.

Gas en electriciteit gaan op rantsoen.

De N.S.B. heeft haar tienjarig bestaan durven vieren, en Seyss-Inquart²⁹ verbood als verjaardagscadeau de nog resterende politieke partijen.

²⁹ Arthur Seyss-Inquart (1892-1946) was een Oostenrijks jurist en nazi-politicus. Vanaf mei 1940 was hij als 'Reichskommissar' verantwoordelijk voor het burgerlijk bestuur van het bezette Nederland. Hij werd na de oorlog in Neurenberg ter dood veroordeeld en opgehangen.

De koningin heeft een prachtige kerstrede gehouden³⁰.

Wanneer de regeering van een land zóó gelouterd en zoo geloovig den strijd voortzet, dan zal ons land niet ondergaan.

EERSTE HALFJAAR 1942

Een strenge kou met veel wind heeft de Lek doen dichtvriezen. Daarmede zijn we voor een groot gedeelte verstoken van het vervoer per schip.

De spoorwegen worden zwaarder belast.

In de Culemborgsche Courant staat een advertentie, dat Hans van D. ‘voor leider, volk en vaderland tegen het Bolschevisme’ gesneuveld is. Ik hoor, dat hij in Joegoslavië vanuit de takken van een boom doodgeschoten is, recht in zijn hoofd.

Een nieuwe zegening is over ons uitgegoten. We krijgen zinken centen, dubbeltjes en kwartjes.

Mooi zoo! Waar is al het zilver gebleven?

Dat zullen de ‘emigranten’ wel meegenomen hebben naar Londen!

Het is in huis bijna niet meer warm te krijgen door het gebrek aan brandstoffen. Gas en elektriciteit zijn tot 75% gerantsoeneerd, dus een verwarmen van slaapkamers en winkels is onmogelijk. In de nacht van 24 op 25 Januari is er een sneeuwlaag gevallen, zoals sinds menschenheugenis niet geweest is.

En de volgende nacht werd die sneeuwlaag nog eens zoo dik. De temperaturen dalen tot 18 en 21 graden onder nul. Alle verkeer wordt stilgelegd en er dreigt groot gebrek aan levensmiddelen. In Amsterdam mogen ’s avonds om 6 uur de trams niet meer rijden, en om 8 uur moet alles binnen zijn.

De brandstoffen zijn op, de levensmiddelen ontoereikend. De haard in de kamer moesten we uit laten gaan. Zoo gaat het met andere menschen ook.

De winterkou duurt tot in maart.

Duitschland begint ‘goedschiks of kwaadschiks’ de arbeidskrachten van de bezette gebieden in te schakelen in het eigen productieproces. Bij duizenden moesten de jongelui zich komen

30 Op 24 december 1941 hield koningin Wilhelmina een kersrede die vanuit Londen werd uitgezonden. Een bekend citaat is: ‘Te midden van de onzekerheid van een wereldnood, te midden van een strijd tegen de boze machten, klinkt de kerstboodschap door de wereld als het enige, bestendige, zekere in deze voor ons zo troosteloze tijd’.

aanmelden bij het Arbeidsbureau, want er zit die satanische wil achter: winnen!

Kuilenburg is een heel mooi ding rijker geworden: een afdeling van de N.S.B. Mooi zoo! Dan kunnen we van die heeren nog eens een inzicht krijgen in de plaatsvindende revolutie. Regelmatig dreunde de nachtelijke lucht van de eskaders zware Engelse bommenwerpers, die naar Duitschland gingen, om te bombarderen. Wat zal het daar gespookt hebben.

TWEEDE HALFJAAR 1942

Alle Nederlandsche beroepsofficieren zijn weer in krijgsgevangenschap teruggevoerd en naar Neurenberg gebracht. Ook zijn in het gehele land fietsen gevorderd. Waarom?

De colleges aan de VU zijn weer begonnen. De treinen zitten overvol en men moet bijna altijd staan, want er verschijnen steeds meer kaartjes met 'Nur für Wehrmacht', zoodat voor ons 'bezet gebied' niet veel ruimte meer overblijft.

Overall wordt gesproken over het 'tweede front'.

Walcheren wordt geëvacueerd. Naar onbekende plaatsen.

De winter van 1942 was een van de koudste in de twintigste eeuw. In de Lek probeert een ijsbreker de rivier weer bevaarbaar te maken.

De gehele kuststreek zal worden ontruimd, en de bewoners mogen niets meenemen.

Zou men nu bang zijn voor een invasie? Eind November komen er ook slachtoffers van de evacuatie in Culemborg aan.

Intermezzo

Op 12 juli 1942 schrijft Johann Steingruber in een brief vanuit Duitsland: In veel dingen heb ik Ko niet begrepen. Zijn manier van leven is mij, zoals ik het zie, vreemd, maar in de minuten die hij voor het orgel zat, heeft hij mijn vriendschap verworven.

Tijdens de nacht van vrijdag 24 juli op zaterdag 25 juli 1942 trekt een grote troepenmacht van de Waffen-SS divisie 'Das Reich' over de spoorbrug van Culemborg. Zij gaan na de verschrikkelijke strijd om Moskou bij 30-40 graden onder nul en de langdurige gevechten op de terugtocht uit Rusland, uitrusten en zich herbewapenen in de buurt van de Franse stad Rennes. De drie Duitsers die in 1940 de brug veroverden en daarna bijna drie maanden in onze stad verbleven, zijn daar ook bij.

Gedurende de nacht van dinsdag 12 januari op woensdag 13 januari 1943 keert de 2e SS-Panzer-Grenadier Division 'Das Reich' weer terug uit Frankrijk en gaat via de spoorbrug met zo'n 20.000 manschappen en zwaar materieel op weg naar Charkov in de Oekraïne voor een uitermate bloedige veldslag, die een maand zal duren.

Twee van de drie 'muzikale' Duitsers worden daarna vermist. Ferdinand Waldner wordt er levensgevaarlijk verwond.

Het is de laatste grote Duitse overwinning in de oorlog, ten koste van zo'n 40% aan manschappen.

1943

Wim Peek en Bastiaan Verschoor zijn op 13 Februari verplicht naar Duitschland vertrokken. Zij werken nu bij Dortmund aan de 'verdediging van Europa tegen het Bolsjevisme'.

Er vinden grote razzia's onder studenten plaats, die vervolgens naar een werkkamp bij Vugt worden gebracht. Vóór 12 April moet door alle studenten een zgn. loyaliteitsverklaring geteekend worden, waarna het mogelijk zou zijn de studie voort te zetten.

Och, dat er toch maar een eind kwam aan dit schrikbewind!

Deze dag zal als één der donkerste dagen in onze bewogen geschiedenis vermeld worden. Alle andere Nederlandsche 'krijgsgevangenen' zijn op bevel der 'duitsche autoriteiten' weer gevangen genomen en zullen naar Duitschland overgebracht worden.

Welk leed dit 'bevel' in duizende Nederlandsche gezinnen zal brengen is niet te omvatten. Vermoedelijk zullen er 600.000 jonge mannen weggevoerd worden. Hoe groot worden de moeilijkheden in vitale bedrijven? Maar wat geeft daar de overwinnaar om?

De reactie op de 'bekendmaking' heeft niet lang op zich laten wachten.

Voor diverse provincies, waaronder Gelderland is het 'standrecht' afgekondigd, omdat er onrust heerscht.

30 April gaan alle fabrieken in Culemborg in staking. We moeten nu binnen blijven van 20-6 uur. De Duitschers hebben het waterleidingbedrijf bezet.

Na acht uur zijn de straten uitgestorven. Het standrecht wordt nu voor heel Nederland afgekondigd en volgens de krant zijn al 23 mensen gefusilleerd. Heel het land is in staking, behalve de

Hartekreet van een lid van de familie Van Asch over het Noordzeestrand.

spoorwegen en de andere openbare bedrijven. Wat de gevolgen zullen zijn van dit verzet is niet te voorspellen.

Het is een ‘verkeerde wereldt’.

Alle studenten, die de loyaliteitsverklaring niet geteekend hebben worden naar Duitsland gevoerd. Naar men zegt zijn er 4000 gegaan. Hier uit Culemborg Jol de Jong, Pruis en Van Os.

EERSTE HALFJAAR 1944

Sinds eenige weken is de organisatie Todt³¹ in onze stad.

Op één der eerste dagen werd een razzia gehouden voor werklieden.

Villa’s en grote woonhuizen werden bij risjes gevorderd – een groote verschuiving en inschuiving van de bevolking had plaats.

Tante Bet moest haar huisje³² uit voor Laan. En wij hebben sedert 4 Mei een man en een vrouw te slapen.

Een groot aantal mensen in de stad, naar men zegt wel 500, kreeg de aanzegging, dat zij ieder veertien dagen aan een vliegveld moesten gaan werken, dat in de buurt van Kesteren-Tiel wordt aangelegd.

Op 6 Juni is het gróóte gebeurd, waarop wij nu al vier jaren gewacht hebben: de landing in Normandië! Wij gaan uiterst spannende dagen tegemoet.

In ons land zijn 19 treinen beschoten.

’t Schijnt dat men nu ook onderwijzeressen gaat oproepen als leidster van kindertehuizen in Duitsland. Marie van Asch heeft al tweemaal een oproep gehad, zonder dat zij er op geantwoord heeft. Dat kan er ook nog bij!

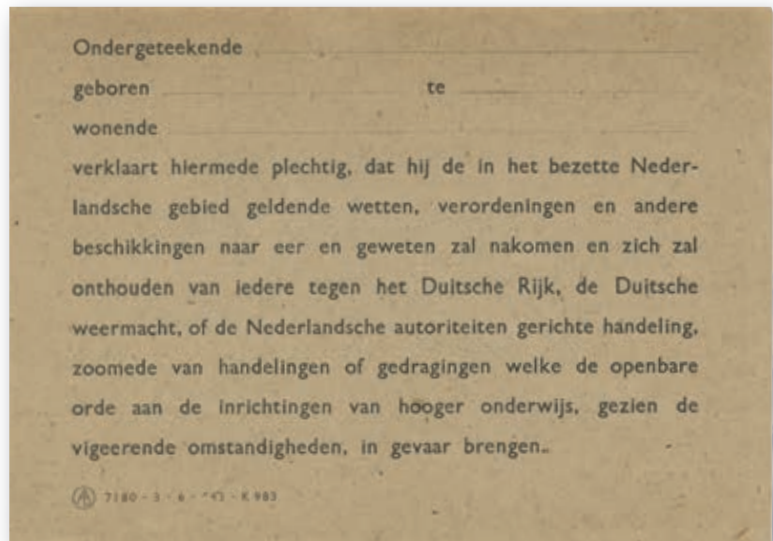
TWEEDE HALFJAAR 1944

De Organisatie-Todt is hier druk aan ‘t ‘inpakken’, misschien raken wij nog geheel onverwacht onze ‘logés’ kwijt. Het worden uiterst spannende dagen voor ons, want het zal niet gemakkelijk gaan de ‘bevrijding’.

Een leelijke voetinfectie heeft mij 8 weken uitgeschakeld.

31 Organization Todt (O.T.) werd in 1938 opgericht door de ingenieur Fritz Todt (1891-1942) om (al dan niet vrijwillig) bunkers, verdedigingslinies en wegen voor nazi-Duitsland te bouwen.

32 Het huisje van Ko zijn tante Bet (Elizabeth Sterk) lag in de Zandstraat.

In diezelfde tijd kwamen een aantal agenten van de slavenopsporingsdienst uit Ommen de stad en omgeving afstroopen.

Heel wat jongelui zijn door hen opgebracht en op transport gesteld. Ondertusschen kwam 'de groene' ook nog een razzia houden, eerst op een Zondagavond, en daarna den volgenden nacht en dag. Heij, de smid, werd meegenomen, maar na een week weer losgelaten, als verdachte van het verbergen van wapens. Verder Hendrik Vermeulen³³, die bij Verwoerd op de zagerij is, naar men zegt onder verdenking van het uitgeven van bonkaarten voor 'onderduikers.'

Onder die bedrijven door werden de Hervormde kerk en de Gereformeerde kerk onderzocht, want daar zouden radiotoestellen en wapens verborgen zijn. Gelukkig hebben ze daar niets gevonden. Wel werd in de consistorie een groote verwoesting aangericht: alle kleden opgerukt. Kasten opengebroken, enz. Op Maandag 4 September (Antwerpen is heroverd) is het hier den geheelen dag uiterst nerveus in de stad geweest. De O.T. had reeds Zaterdag en Zondag de noodige maatregelen getroffen, om de opgeslagen goederen naar schepen in de haven te brengen, maar vanmiddag werd het erger. Op de Markt schijnt men fietsen

³³ Hendrik Vermeulen overleed eind november 1944 in het concentratiekamp Aurich, vlak bij de grens met de provincie Groningen; dat kamp was onderdeel van het kamp Neuengamme bij Hamburg.

gevorderd te hebben, en bij verschillende garages zijn er militair-
ren geweest om auto's te vorderen.

Ook de de woning van
Cornelis van Asch aan
de Havendijk 23 werd
regelmatig gevorderd door
de Duitsers.

Ook de beide Culeborgsche brandweerauto's zagen we door
militairen wegrijden. Terwijl ik dit schrijf komt het bericht bin-
nen, dat op alle punten van de stad fietsen gevorderd worden.

BESCHEINIGUNG.
BEWIJS.

Von den/der . . . *Abkommandeur Culeborg . . .*
Door de(n) . . .

ist heute das im folgenden näherbezeichnete Grundstück für Zwecke der deutschen Wehrmacht in Anspruch genommen worden und wird hiermit gemäss der Verordnung Nr. 144/1940 des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete beschlagnahmt.

is heden het hierna te noemen onroerend goed ten behoeve van de Deutsche Weermacht in gebruik genomen en wordt dit hiermede op grond der Verordening No. 144/1940 van den Rijksemissaris voor het bezette Nederlandsche gebied gevorderd;

1. Ort, und Grösse des Grundstückes:
Plaats, ligging en grootte van het onroerend goed:
*Culeborg Havendijk 23. Gracie 400. 30 qm
Woning met huiskamer
Eigendoms: C. v. Asch Culeborg*
2. Bestellung, Nutzung oder Bebauung:
Verbouw, gebruik, bebouwing:
3. Besondere Bemerkungen über den Zustand des Grundstückes:
Bijzondere opmerkingen omtrent den toestand van het onroerend goed:
Die Beschlagnahme gilt ab 7. November '44

(Dienstsiegel)
(Dienstsiegel)

*W. B. V.
Einheit
Eigendoms
Gemeinde
1. 11. 44*

Culeborg . . . am . . . *2. November '44*
den . . .

(Unterschrift und Dienstgrad)
(Handteekening en rang)

W. B. V.

(Feldpostnummer)
(Veldpostnummer)

Op 5 September³⁴ hoorden we den geheelen dag treinen over de brug gaan. In den morgen gingen zij naar het Zuiden, maar ná den middag kwamen ze weer terug.

Vannacht om kwart vóór twee, en vanmorgen om half tien merkten we groote schokken, als van ontploffingen. Om één uur is er een batterij afweergeschut op de Lazaruswaard opgesteld, tegenover 'Palumbus', en reeds om twee uur kwam er een esquadron vliegtuigen, dat een aanval deed op een trein.

Hevig is er geschoten, maar het is daar dan ook bij gebleven. Fietsen worden nog steeds gevorderd. De O.T. is zoo goed als geheel vertrokken. Ook 'de zwarten' (N.S.B.) zijn in alle stilte vertrokken, uitgeleide gedaan door de blijde gezichten der buurtbewoners.

Onze logés zijn om halfelf weggegaan.

34 5 september 1944 staat bekend als Dolle Dinsdag. Op zie dag speelden zich in Nederland emotionele taferelen af omdat men verwachtte dat het land heel snel bevrijd zou worden. Veel mensen vierden feest en Duitsers en NSB'ers sloegen op de vlucht.

Voorbeeld van een vordering van de vrachtauto van de firma Laverge en van Asch.

Der Beauftragte für den Vierjahresplan
Der Generalbevollmächtigte für das Kraftfahrwesen
Der Beauftragte für Frankreich, Belgien, Niederlande und die Niederlande

Amsterdam, den 27.12.41
Postbus 22
Telefon: 22705, 22943

B.

La Verge & van Asch
Culemborg
Havenlijk 23

Bel. A. Nr. 63/24.B.
In die maand van af te versieren.

Fabrikant Ford Bouwjaar: 1931

Motor-Nr.: Provincie Nr. M. 2798

Chassis-Nr. 5455302 Plaats van Sealing:

afgekeurd

Na het door mij op Uw motorvoertuig gelepte beslag, zal de taxatie plaats vinden op Dinsdag 6.1.42, om 9 uur v.m. in Tiel, NV. Mols-Atin, Hasselmanpl. 2. door een commissie van Hollandsche experts.

Ik verzook U daarom op gemelde plaats en uur met U - motorvoertuig aanwezig te willen zijn, en mede te brengen bescheiden, waaruit de aankoppertje van Uw wagen blijkt, d.w.z. rekeningen of kwitanties.

Mocht U niet in 't bezit zijn van bezinsel om naar de plaats van schatting te rijden, dan kan U de benoodigde brandstof schriftelijk of persoonlijk aanvragen bij den Rijksverkeers-inspecteur van Uw district op vertoon van Uw oproep.

Indien U verbanderd is persoonlijk te verschijnen, dat kan U een vertegenwoordiger zenden, voorzien van een wettelijke volmacht.

Indien U van dem oproep geen gevolg mocht geven, zal ik de politie opdrucht geven het motorvoertuig bij U weg te halen.

W. J. van der ...

Het 'oorlogsrecht' is afgekondigd. We zitten nu 's avonds om 8 uur opgesloten. Vroeg in den volgende morgen hoorden we al gedaver van auto's; ratelende karren, enz. van het terugtrekkende duitsche leger. Vermoeide soldaten, met ongeschoren gezichten, vuile kleeren, zaten op en in auto's, de meesten bewapend met automatische geweren.

De fabrieken kunnen niet werken, daar zij geen krachtstroom hebben.

Overall, op alle hoeken en in elke straat, aan bijna alle deuren staan groepjes menschen de laatste geruchten te bepraten, en zoo noodig ze erger te maken.

De 'Kuilenburgsche boot' is ook niet aangekomen, zoodat vermoed wordt, dat er in Rotterdam ook wat aan de hand is. Uit de verte hooren wij den doffen donder van geschut.

'Des Heeren weg is in wervelwind en in storm'.

Vanmiddag 7 September om half vijf, heeft God Anton van Asch van ons weggenomen. Er is een tak van een boom op hem terecht gekomen en heeft hem op slag gedood³⁵. Zóó is hij van ons weggenomen. Negen jaar oud.

Hier kan ik niet verder schrijven, ik ben te bedroefd...

In onze stad is alles uiterst nerveus. Er werd omgeroepen en daarna aangeplakt, dat samenscholingen van meer dan 3 personen verboden waren, en dat er onmiddellijk geschoten zou worden. 's Avonds kwam de mededeeling van de SS Ortscommandeur, dat bij herhaling van sabotage (de telefoonlijnen langs de Rietveldscheweg waren doorgeknipt) 100 burgers 'op de Markt' zouden doodgeschoten worden.

En vanmiddag het bericht, dat, wanneer er glas of spijkers ergens werden gevonden, de huizen in de buurt zouden worden 'afgebrand'.

Vandaag, 11 September hebben wij Antoon begraven.

Terwijl wij nog thuis waren kwam er twee keer luchtalarm en onderweg in de Begraafdreef³⁶. Gisteren heb ik gespeeld: Daar boven juicht een groote schaar, van kinderen voor Gods troon.

35 Het ongeluk gebeurde langs de Kleine Buitenom.

36 'Begraafdreef' is een andere naam voor Waldeck Pymontdreef.

Zondag 17 September³⁷ werd nagenoeg de geheele middag alarm gegeven.

Het groote oogenblik is aangebroken. Sterke afdeelingen van het eerste Amerikaansche luchtlandingsleger zijn in Nederland geland. Talrijke vliegtuigen hebben we in de lucht gezien

Het is een gerij en geros door de straat van belang. 's Avonds wordt de electriche stroom afgesloten, dus zitten we nu bij kaars- en petroleumlicht. Er is in elk geval geen enkele trein over de brug gegaan.

De volgende middag hebben we enkele benauwde oogenblikken gehad. Series zware bommenwerpers of transportvliegtuigen vlogen over ons heen, begeleid door jagertjes.

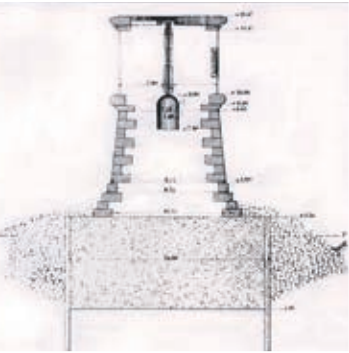
Bij de brug werd erop geschoten, dat het een lieve lust was, maar dat lieten zij niet op zich zitten. Salvo na salvo knetterde erop los, en op verschillende plaatsen rinkelden de leege koperen hulzen neer. We waren direct het huis ingevlucht, en bij de kapstokken zochten we dekking. De Ortskommandant heeft ons nu om 7.30 het huis ingejaagd, maar 'het zal niet lang meer duren'!

Op 20 September trekt een voor ons gezicht droeve stoet van Engelsche, Canadeesche en Amerikaansche krijgsgevangenen door de stad, op weg naar het gevangenkamp. Wij moesten in huis blijven. Deze eerste kennismaking is droef geweest, maar we hopen, dat er een tweede komt, die blijer is. Als het er op aankomt, dan weten we eigenlijk niets.

De vernietigingstroepen, die voor de spoorbrug bestemd zijn, zijn nu ook aangekomen.

Als zij hun voornemens uit kunnen voeren, dan zal er van onze brug weinig meer overblijven dan een massa verwrongen ijzer, en honderde kapotte ruiten. Naar 'men zegt' zou onze spoorbrug op dezelfde manier geladen zijn, als waarop in Rusland de bruggen de lucht in gingen. Uit angst trekken daarom veel gezinnen vrijwillig weg.

Daarentegen is een droeve stoet van vluchtelingen uit Rossum, Velddriel, en Kerkdriel in onze stad aangekomen. Zij moesten onmiddellijk uit hun huizen vertrekken.

Brugpijler met een kruitkamer voor springstof van 2,40 m hoog en 1,40 m middellijn. De geprepareerde pijler is de zogenaamde 'stroompijler' met de waterstand peilschaal.

³⁷ Op 17 september 1944 begon de Slag om Arnhem, een onderdeel van operatie *Market Garden*.

Grote schade (zie inzet) aan de steunboog van de spoorbrug ten gevolge van een bom van 1000 pond, uitgeworpen op 28 september 1944. De brug wordt gestut om instorten te voorkomen.

Op 28 September kwam een aantal vliegtuigen het station beschieten met raket-bommen: den werkelijken oorlog! Toen ik in het Weeshuis was, op mijn post van den ‘kunstbeschermingsdienst’, zag ik de vliegtuigen in duikaanval de bommen werpen. ’t Was alsof een zware rookwolk zich losmaakte, en daarna even achterbleef.

De uitwerking was geweldig. Van het station is niets meer over dan de muren; het fietsenloodsje is finaal weg, de goederenloods aan stukken, en de meubelfabriek ‘Gelria’ afgebrand. Drie mensen zijn gewond, waarvan er één waarschijnlijk zal sterven.

Drie dagen lang wordt er nu in Culemborg weer menschenjacht gehouden. Geen man was veilig op straat. Wat heeft men hier toch mee vóór?

Uit Utrecht zie ik geregeld drommen mensen op allerlei vehikels onze stad binnenrijden om wat aardappels te bemachtigen. Het moet daar zeer kritiek worden.

De oorlog komt onze stad dichterbij. Op 5 en 6 October hebben wij onophoudelijk in de verte het dof gerommel gehoord van een zwaar artilleriegevecht, en in de lucht zagen we telkens luchtgevechten of -aanvallen.

Niet lang daarna, dreunden in een ongekend evenement ongeveer 2000 bommenwerpers over onze stad heen. Een half uur daarna stonden ramen en deuren te rammelen van de ontplofende bommen. Achteraf blijken het 5000 zware bommenwerpers boven Duitschland te zijn geweest.

Nu moeten officieel álle heerenfietsen ingeleverd worden. Ik zag mensen hun karretjes oud roest brengen, al rammelend. Voorts moet Culemborg 1500 dekens, 1500 hemden, 1500 heerenonderbroeken en 300 paar handschoenen leveren.

Bij Arkel is er sabotage aan de spoorlijn geweest, en nu moeten de burgers ook hier wacht lopen.

Terreur zou met terreur beantwoord worden.

Op 21 October om 5 minuten vóór 12 kreeg het station weer een aanval met raketbommen te verwerken. Stukken rails vlogen door de lucht, en één stuk kwam zelfs op ‘den heuvel’³⁸ terecht.

Het stationsgebouw moet nu ook een voltreffer gehad hebben.

Het is druk geweest bij de inlevering van dekens en hemden. Men denkt, dat het nog mogelijk is een evacuatie af te koopen. Maar als de Duitschers het noodzakelijk vinden, dat Culemborg evacueert, dan gaan wij, al hadden wij 3000 dekens ingeleverd. Overigens blijken er slechts onbruikbare heerenfietsen te zijn ingeleverd.

Nu kwam plotseling het bevel, dat er binnen 24 uur 300 goede bruikbare fietsen met ‘luchtgummibanden’ moesten zijn, en zoo niet, dan zou er huiszoeking gedaan worden. Door al die dreigementen kwamen er nog 34, maar van de huiszoeking kwam voorlopig niets terecht.

Toen kwam de andere ramp. In den avond van den 9e November was er sabotage gepleegd op de spoorlijn. Een paar tijdbommen waren ontploft, maar meer ook niet. Zaterdagmorgen vroeg werden drie boerderijen langs de spoorweg ‘afgebrand’, nl. van C. Middelkoop, Van Bommel en van Denekamp. De verslagenheid en de verontwaardiging waren groot.

Om de kinderen te helpen die niet naar school kunnen gaan, hebben wij hier een ‘school’ opgericht in de Mariakroon. Ik geef geschiedenis, letterkunde, economie en staatsinrichting.

Vandaag kregen wij het bericht, dat er over een paar dagen geen gas meer is. Zóó gaan wij den winter in: zonder licht, zonder gas, zonder verwarming, en straks ook geen brood meer.

Donkerder dagen vóór Kerstmis zullen waarschijnlijk nog nooit in onze nationale geschiedenis voorgekomen zijn.

38 De boerderij met de naam ‘De Heuvel’ op de Parallelweg West van de 68-jarige Elbertus Sterk, oom van Ko Wiggelinkhuizen.

V. Poot
Dit geldt tevens als Nachtausweis

De Weermachtscommandant te Culemborg vordert hierbij van U, dat U op
7 FEB. 1945 van *12 Apr. 16 uur* een nader door de
Politie aan te wijzen post voor bewaking van de spoorbaan inneemt.
Voor den aanvang van den bewakingsdienst dient U zich aan het politiebureau te
melden. Na afloop van Uw dienst dient U zich weder aan het politiebureau af te melden.
Bij niet opvolging van deze vordering stelt U zich en Uw gezin aan strenge be-
straffing bloot.

Aan

*C. v. Asch,
Glabendijk 23.*

De Burgemeester van Culemborg,
J. F. REMMERT.

*Oproep aan Cornelis van
Asch om de spoorbaan bij de
Vianense Poort te bewaken.*

1945

Culemborg is nu alweer een burgemeester rijker. We hadden Keestra, we kregen J. F. Remmert en hebben nu 'de Kruijff'. Weinig goeds hebben we van Remmert beleefd.

Twee weken hebben we een paar évacués in huis gehad.

Door een 'bevel' van Remmert moesten plotseling alle évacués Culemborg verlaten.

Nu is het weer hoog water. Gisteravond, op 20 Februari was het zeer kritiek, daar de kanaaldijk bij Maurik op doorbreken stond.

Manus van Empel trok om elf uur nog door de stad met het alarmeerende omroep-bericht, dat 'have en goed' in veiligheid gebracht moesten worden. Vandaag werden alle mannen tussen 18 en 60 jaar opgeroepen, om de Aalsdijk te gaan versterken. Ongeveer 500 zijn er gegaan. Ik heb 'wacht' gekregen. Als 'voorrecht' heb ik een 'Ausweis' gekregen, dat ik gedurende de 'Sperrzeit' op straat mag. Ben ik even gelukkig!!

In Rotterdam moeten er maandelijks 1200 mensen sterven van den honger.

De spoorbrug moet als gevolg van het laatste bombardement 40 centimeter gezakt zijn. Uit voorzorg is hij nu weer 'geladen'.

Ook de viaducten zijn 'geladen', en als ik mij niet vergis heeft men ook verkeerde plannen met de oprit naar de spoorbrug.

Ook moet ik nog iets fraais vermelden van 'onze' politie. Eerst heeft zij zich uitgesloofd, om een razzia te houden voor de mensen, die in Tiel werkten. Daartoe werden op een Zondagmid-

Luchtfoto op 5 januari 1945 gemaakt door de RAF-piloot McCulloch om het resultaat vast te stellen van het bombardement (met 16 bommen van 1000 pond) op de spoorbrug (op de foto linksboven). Ten westen van de spoordijk en -brug zijn veel inslagen zichtbaar (binnen rode cirkels). De brug zelf is op deze dag niet nog meer beschadigd.

dag de kerken ‘uitgekamd’. Ik kon toevallig den dans ontspringen.

Ná dat geval is het op 16 Maart weer gebeurd, toen de Wehrmacht 25 mensen voor graafwerk moest hebben. ‘Onze’ politie knapte het zaakje keurig op.

29 April: nog enkele dagen, misschien nog enkele uren, dan is het lijden voorbij. Wij wachten en hongerden. Gisteren en vandaag moeten wij om 3 uur ’s middags binnen zijn, als straf voor het niet voldoende opkomen van mannen voor de stellingbouw. Vanmorgen werd er nog een razzia gehouden, zoodat ik niet naar de kerk kon.

4 Mei: gistermorgen was ik op school toen het dreunende geluid van de zware vier-motorige bommenwerpers tot ons doordrong. Nauwelijks werd het gehoord, of de lokalen stroomden

leeg, en daar stonden we met z'n allen in de tuin van Mariakroon, en we zagen ze komen, zooals eenmaal de uitgehongerde bevolking van Leiden de geuzenschippers zag binnenkomen met haring en wittebrood. Is het een wonder, dat de bemanning van die vliegtuigen zwaaiende en enthousiaste mensen gezien heeft? Ik zag zelfs een meisje bovenop een schoorsteen van het 'Barbara'³⁹ geklommen.

Maar hoe triest steekt daarbij af de walgelijke houding van zooveel stadgenooten, om de uitgeworpen kisten achter te houden, en de inhoud te verbergen.

10 Mei 1945: vijf jaar geleden brak de ontzettendste aller oorlogen uit, nu is hij geëindigd. Zaterdag 5 Mei ging de wapenstilstand in, Zondag 6 Mei werd het capitulatie-verdrag geteekend, Maandag 7 Mei kwamen de eerste Canadeezen de stad binnen.

En wat moet ik nog méér vertellen? Ik weet het eigenlijk niet.

Ik heb vandaag weer een dag gehad, waarop er zoo'n dikke knellende band om mijn hart ligt. Laat ik maar hopen, dat ik morgen wat verademing krijg. Dan valt het mij misschien gemakkelijker om neer te schrijven wat ik denk.

Nawoord

Hiermee eindigt het uit twee banden bestaande oorlogsdagboek van Ko Wiggelinkhuizen. Hij is daarna onder meer lange tijd raadslid voor de Anti-Revolutionaire Partij geweest, wethouder, voorzitter van het Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden en griffier van de Rechtbank in Utrecht.

De Duitse soldaat Ferdinand Waldner heeft direct ná zijn krijgsgevangenschap in 1947 contact opgenomen met Ko. Hieruit is een hechte vriendschap ontstaan.

Ook Uw auteur heeft hem, als kind al, persoonlijk ontmoet.

Waldner is later een alom geducht muzikrecensent geworden. Eind jaren tachtig is hij gestorven aan de gevolgen van een heftig posttraumatisch stressyndroom.

Ko overleed in 1990.

³⁹ Bedoeld wordt het Barbaraziekenhuis.

Over de auteur

Kees Raven (1943) groeide op in Culemborg en kwam 10 jaar vóór zijn pensionering weer in de stad wonen. Hij is *'first minute fan'* van Elvis Presley, Bob Dylan en de Rolling Stones.

Hij is een halve eeuw getrouwd met de Culemborgse Medy Driessen. Zij hebben twee zonen en een ruwharige teckel. Samen maakten zij talloze klimtochten in de Zwitserse Alpen en diverse, niet altijd even verantwoorde rugzak klimreizen naar Pakistan (Karakorum), Nepal (Himalaya) en Peru (Andes).

Nu vinden zij via het lijnpad langs de Lek heen en terug lopen naar het Veerhuis in Beusichem al ver. Met hun zalmschouw als vervoermiddel blijft deze rivier nog altijd even fantastisch!

Illustratieverantwoording

Privé collectie auteur: omslag, 2, 6, 8, 9, 11, 14, 16, 24, 25, 28, 30, 36, 38, 40, 42, 43, 44, 49, 50

Collectie Yvonne Jakobs, Culemborg: 13

Foto Ypma, Culemborg: 21

Stichting de Greb/www.grebbeberg.nl: 23

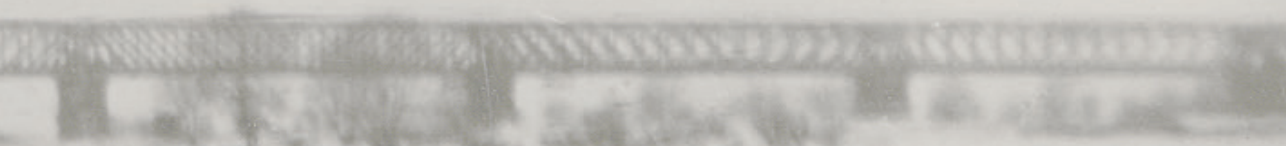
NSB fotodienst, Rijksmuseum Amsterdam: 27

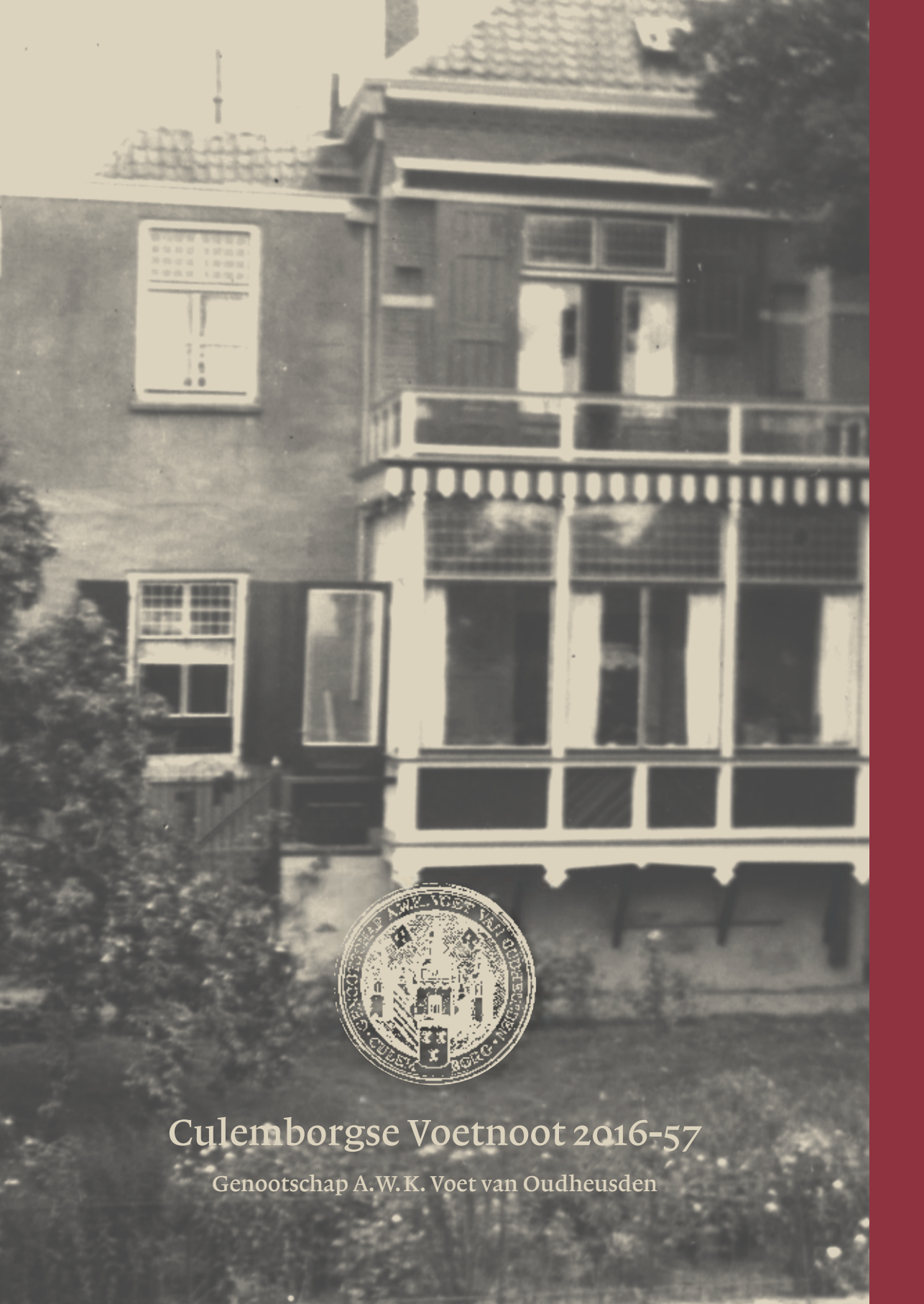
NIOD Amsterdam/Beeldbank WO2: 33

G.J.L Koolhof, *De Spoorbrug bij Culemborg 1868-1982* (1982): 46

Fotocollectie A.W.K Voet van Oudheusden, foto Otto de Jong, 47

Het Utrechts Archief: 47 (inzet)

Culemborgse Voetnoot 2016-57

Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden